

Antanas Ruškys

Mano gyvenimo vingiai arba Praėjusio amžiaus keliais (ištraukos)

DROŽINĖJANTIS IR EILIUOJANTIS ŽEMAITIS

Raudondvaryje (Kauno rajonas) gyvenantis Antanas Ruškys jau suskaičiavo daugiau nei aštuonias dešimtis savo gyvenime metų, tačiau vis dar veiklus, energingas. Penktasis, pagrandukas ūkininkų-patriotų, knygnešių, lietuvių kalbos gynėjų giminės vaikas, matęs Pasaulinių karo fronto niokojamą žemę, mylėjęs senuolių gimtinę, ypač klevų ošimą, stebuklingą jų sulą, prakaitu išaugintą kvepiančią duoną, Tėvynės Laisvę. Kilęs iš Auksoro kaimo, Endriejavo valsčiaus Klaipėdos krašte, tačiau jo širdies gerumo pakanka abiem šioms jam brangioms vietoms. Pokario pasipriešinimo okupantams dalyvis, politinis kalinys ir tremtinys, tačiau pokalbiuose daugiau kalba apie šią dieną, problemas ir, žinoma, kūrybą. Jis – nepailstantis medžio drožėjas, kopyltstulpių meistras, surengęs jau trisdešimt savo kūrinų parodų, jo skulptūros, kryžiai, kopyltėlės yra išsibarstę po visą kraštą - stovi ir verčia mąstyti visoje Lietuvoje. Tai darbai, skirti mūsų karaliui Mindaugui, lietuviškos spaudos platintojams carinio draudimo laikotarpiu, partizanams, žuvusiems už Lietuvos Laisvę atminti, Lietuvos Atgimimui, arkivyskupui kankiniui Mečislovui Reiniui, sovietų sunaikintam gimtajam kaimui. Jo kūriniai priskirtini "naiviajam" menui, kai herojų išorinis panašumas reiškia mažiau už autoriaus mintį.

Vienas iš ryškiausių Antano Ruškio kūrinų – kopyltstulpis arkivyskupui M. Reiniui atminti, stovi Skapiškyje, Kupiškio rajone, žinomos publicistės dr. Aldonos Vasiliauskienės sodyboje. Pastatytas 2007 metais, minint Jo 100-ąsias kunigystės metines. Darbas susideda iš trijų dalių: viršutinėje – skulptūra, vidurinėje – išraižytas paveikslas su prasmingu tekstu, žemutinėje – lauko akmenų postamentas. Nuo to laiko, kai kopyltstulpį pašventino vyskupas Juozas Preikšas, čia vyksta įvairūs renginiai, čia buvo pažymėta vyskupo 125-osios gimimo metinės. Į renginius ateina daug jaunimo, šiuo darbu susidomėjo ukrainiečiai, lankėsi šios šalies ambasadorius.

Likimas šiam žmogui nepagailėjo išbandymų ir kančios. Ruškiai kilę iš senos miškininkų giminės, paskui valstiečių. Tai buvo šviesūs žmonės, augino vaikus, ruošė juos gyvenimui. Antano tėvelis Antanas-Pranas, jau turėdamas trisdešimt penkerius, 1905 metais, per prievartą tapo Rusijos caro kareiviu ir išsiųstas į Tolimuosius Rytus kariauti su Japonija. Sugrįžęs pamatė, kad ūkis praskolintas, tad nematė kitos išeities, kaip pasiskolinus kelionei dar du šimtus auksinių rublių su draugo Jono Jurgaičio šipkarte iškelti uždarbiauti į Ameriką. Pitsburge šešerius metus kasė anglį, siuntė namo pinigėlius skoloms padengti. Sako, žmogus taip ilgėjosi Lietuvos, kad paskui jau ir naktimis nemiegojo... Sugrįžęs į Lietuvą, skubėjo kurti šeimą, auginti vaikus. Deja, pirmoji jo moteris Barbora Gaižauskaitė gimdydama dukrelę Barborytę mirė. Teko žmogui skubiai ieškoti kitos žmonos. Rudgalvių kaime pasipiršo Izabelei Labokaitei, darbščiai, balsingai „pelytei“, su kuria susilaukė penkių vaikų. Tačiau ir jiems gyvenimas buvo ne rožėmis klotas: atėjo 1914-iejį, vėl jau 44 metus sulaukusiam vyrui reikėjo eiti kariauti caro Rusijos pusėje. Paskui – vokiečių nelaisvė, net teismai už ... tėvynės Vokietijos išdavystę. Išgelbėjo Izabelės išradingumas, kai ji į teismo salę Tilžėje atbildėjo su būriu vaikų...

Kalbėdamas apie Motiną, Antanas Ruškys visada pamini ir jos brolių kunigą, vėliau kanauninką Juozapą Laboką, vyskupo Motiejaus Valančiaus mokinį, Kauno kunigų seminarijos profesorių, ne kartą baustą okupantų už lietuviybę, kai gyveno Vilniuje ir buvo šv. Onos bažnyčios klebonu. Tai jis jau buvo ruošiamas vyskupu, o juo netapo tik per lenkų intrigas. Deja, už savo lietuviškumą Vilniaus lenkų ir okupantų rusų ištremtas, pasiekęs net Peterburgą, o į Lietuvą sugrįžo 1918 metais, pasikeitus su Rusija... belaisviais. Mirė dar 1921 metais. Palaidotas Vilniuje, Rasų kapinėse, šalia Jono Basanavičiaus. Deja, kartais jau taip atsitinka, kad ilgus metus kanauninko kapavietė buvo apleista ir tik 2006 metais, minint šio patrioto 150-ąsias gimimo metines, giminių iniciatyva kapas ir paminklas restauruoti

Jam teko ragauti karčios Lietuvos partizano duonos. Antanas prisimena, kad dar 1939 metų kovą jų šeima stebėjo įvykius, kai Lietuva mobilizavosi lenkų ultimatumui atremti. Pristatė kariuomenei savo išaugintą žirgą su balnu į dalinį, kur tarnavo brolis Stasys, leitenantas. 1940-1941 metais Endriejavo žemė tapo pasienio zona, rusai ūkininkus varė iš namų, statė bunkerius, niokojo laukus, žmonės masiškai traukėsi į Vakarus. Prasidėjo karas... Paskui vėl atidundėjo senasis okupantas. Antanas išėjo į Kosto Ticiaus partizanų būrio Vaišvilo grupę. Buvo sužeistas, sugipsuotam teko slapstytis pas žmones, vėliau slėptuvėje netoli tėviškės. Išdavė mokyklos klasės draugas sribas Stasys Liniauskas. Dešimt metų kalėjo Karagandos lageryje, vėliau išsiųstas į tremtį Krasnojarsko krašte, kur už sūnaus pasipriešinimą okupantai jau buvo atgabenę tėvus. Į Sibirą buvo išvežtos Antano seserys su šeimomis: Endriejavo viršaičio žmona Barbora Dausynienė, darbštuolė Stanislova Venslauskienė, o brolis Vytautas slapstėsi, tačiau susirgo džiova ir jaunas mirė...

Antanas Ruškys tėvynės nematė penkiolika metų. Jis mano, kad turi Aukščiausiojo priesaką aprašyti visa, ką matė ir kentėjo, pasakyti Lietuvai, kad Laisvė yra šventa, nepavergiamo, nenugalima. Jau 1988 metais su pirmuoju tremtinių choru bandė gaivinti ir kelti Lietuvą, su bendraminčiais ieškojo žuvusių partizanų kūnų, užkastų grioviuose, duobėse, žvyruobėse, rinkų jų kaulelius ir iškilmingai laidojo kapinėse, drožė kryžius. Visa tai užrašė, kūrė eiles. Esu palydėjęs skaitytojui kelias Antano knygas. Jis išleido tris eilėraščių rinkinėlius, dar keturias knygas apie tremtį, savo krašto istoriją. Pirmoji – „Raudonosios katorgos keliai“ (1994 m.). Paskutinioji knyga – jo darbų albumas „Prakalbinti ažuolai“ (2009 m.). Ši (preliminarius pavadinimas „Mano gyvenimo vingiai arba Praėjusio amžiaus keliai“) – jau devintoji ilgame kūrybos kelyje. Joje yra ne tik autoriaus atsiminimai, bet ir žmonos bei draugės Augenijos Jarašiūnaitės-Ruškienės bei jos brolio Leono atsiminimai. Autoriaus sutikimu, pateikiu šios knygos ištraukas.

Stanislovas ABROMAVIČIUS, rašytojas

Antanas Ruškys

KARAI, SUIRUTĖS IR PIRMIEJI VALSTYBĖS METAI

Noriu trumpam vėl sugrįžti į praeitį.

Tai labai šviesūs, tolimi paauglystės laikai, kai mokiausi pradžios mokykloje. Prisiminimai šviesūs, nors neseniai buvo praūžęs Pirmasis pasaulinis karas, Lietuva Nepriklausoma. Pirmajame savo pakilimo dešimtmetyje valstybės rūpestis šalimi ir jos žmonėmis stiprėjo. Klaipėdos krašto gynėjai-savanoriai, kovoje su bermontininkais, besitraukiančiais ir plėšikaujančiais okupantais, kūrėsi visoje Lietuvoje, ypač Klaipėdos krašte. Endriejavo valsčiaus kariai-savanoriai, vadavę Klaipėdos kraštą, Lietuvos vyriausybės nutarimu gavo po 9-10 ha žemės ir miško medžiagos, iš kurios statėsi sodybas. Žemei buvo skirtas Andriejaus Radzevičiaus palivarkas, tai ten sodybas kūrėsi Vincas Daugėla, Lazys, Venslauskas, Partunatas Songaila, Kostas Jakužys, Vincas Krasauskas, Rožnys, Vytė. Iš dvarelio centro žemės gavo it kunigo, knygnešio, lietuvių kalbos gynėjo, spaudos platintojo brolis, diplomato Edvardo Turausko tėvas Edvardas iš Kiaulokių kaimo.

Iš Kazimiero Venslausko pasakojimo: „Iš įvairių kaimų Endriejavo valsčiuje Klaipėdos krašto vadavime dalyvavo per tris dešimtis karių-savanorių. Deja, niekas apie juos nerašė, neminėjo kažkodėl tautos šventėse, visi tai priėmė kaip prievolę, o ne didvyriškumą. Žinojo apie juos tik artimieji ir gavę žemės naujakuriai. O valsčiaus tada vadinosi Andriejavas, dvarininko Radzevičiaus vardu. Mano tėvelio tėviškės žemė ribojosi su E. Turausko ir naujakurių laukais“.

Mano nelengva paauglystė ūkyje liko prisiminimuose apie to meto įvykius. Klaipėdos-Kauno valstybinės reikšmės vieškelio statyba, kuri tęsėsi bent keturis metus ir atvertas ar ne 1934 metais, ką byloja ir monumentas, išvažiuojant iš Kauno. Įrengus plentą, tuoj buvo įsteigtas naujas autobusų parkas, bendrovė pavadinta „Koncesija“, du kartus per dieną iš Klaipėdos į Kauną važinėjo autobusas. Juo buvo galėjo naudotis ir Endriejavo gyventojai, tik į Kauną bilietas kainavo net 24 litus, kai tuo tarpu už bekoną ūkininkas gaudavo du kartus daugiau, tai yra 50 litų, o už karvę – 100-120 litų.

Su dideliu pakilimu valsčiaus gyventojai, ūkininkai ėmėsi darbų laisvoje tėvų žemėje, vyko naujos statybos ūkiuose daugiausia talkomis, tai yra vien tarpusavio pagalba: kol vienas namas statomas, ten triūsia visi kaimynai nemokamai, paskui imdavo kito talkininko trobesius

statyti. Atlyginimas buvo mokamas tik vadovui-meistrui. Tokiu meistru Endriejave buvo Jonas Venslauskas, Rudgalvyne – Kazys Jurgutis, Žemguliuose – Kazys Puplesis.

Buvau pagrandukas tarp 7 vaikų. Tėvelis labai mylėjo mamą, bet ji anksti pasimirė. Ji audė gražias linines drobes, raštuotus rankšluosčius, staltieses, lovatieses, o kai siuvėjams patekdavo jos austa kostiuminė medžiaga, tie stebėdavosi mamos talentu. Ji pati sugebėdavo pasiūti mums viršutinius ir apatinius drabužius. Darbas prie staklių, ratelio buvo lydymas daina, o jos balas, sopranas, buvo nuostabus, visas giesmes, o jų buvo dešimtys, mokėjo atmintinai. Ji su dukromis dainuodavo, o mes su tėvelius vydavome virves, remontuodavome pakinktus, pindavome pančius, droždavome šaukštus, samčius. Visiems darbo užtekdavo. Taip tėveliai su sesutėmis kraudavo joms pasogas, bet buvo nutarę ūkio neskaldyti dalimis, o kraitį vaikams atiduoti daiktais ir pinigais, gyvulėliais. Sunku buvo litą kitą sukrapštyti. Tris metus auginta karvė kainavo 120 litų, o geras vyriškas kostiumas – 150 litų. Kai po kurio namuose likome trise, per darbymetį tekdavo samdyti darbininkų, organizuoti talkas linų rovimui, mynimui, javų kūlimui, bulviakasiui. Visa tai kainavo, nors dažnai kaimynai talkininkavo nemokamai.

Mano tėvelis Antanas susirentė gražų namą su ūkio pastatu Endriejavo miestelyje, Judrėnų gatvėje, ant per aną karą sudegusio namo pamatų, prie kapinių, uošvijos žemėje. Jį išnuomojo: viename gale įsikūrė valsčiaus savivaldybė, kitame – policijos areštinė-daboklė. Kaimynų tarpusavio pagalbos, savivaldybės dėmesio dėka Lietuvos valstybė greitai kėlėsi iš karo griuvėsių ir baudžiosios palikimo, caro priespaudos. Tada ūkininkai buvo patyrę daug nuostolių, ne vienas dar prisiminė baudžią, caro karinomis rekrūto dalį, kaizerinio kareivių nelaisvę. Bet vos tik žmonės laisviau kveptelėjo, greitai kilo žemės ūkis, ekonomika, gerėjo žmonių tarpusavio santykiai, patriotinė dvasia, kurios pamatu buvo šeima, mokykla, Bažnyčia, valstybė. Miestelyje įsikūrė pieno perdirbimo bendrovė, ar ne 1928 metais talkomis iškilo raudonų plytų mūras. Banko paskolomis bendrovė įsigijo pieno perdirbimo įrangą iš Švedijos, lokomotyvą garui gaminti. Buvo sustyguota pieninės komanda ir keletą metų sėkmingai dirbo, eksportavo pieno gaminius į kitas šalis. Ūkininkai, atsiradus pieno paklausai, padvigubino melžiamų karvių skaičių, sugrąžintu iš pieninės nugriebtu pienu augino bekonus bendrovei „Klaipėdos maistas“. Viskas keliavo į Vokietiją, Angliją. Bekoniena, sviestas, sūriai, žemaitiški linai, kaip ir iš visos Lietuvos, Žemaitijoje buvo parduodama gera kaina, žmonės turtėjo. Visa tai buvo uždirbama sūriu prakaitu, meile žemei, turtų niekas nekrovė, o gyveno gražiai, augino vaikus patriotus., leido į mokyklas. Endriejave veikė penketas patriotinių jaunimo organizacijų: tautininkai, šauliai, pavasarininkai, jaun lietuviai, veikė Jaunųjų ūkininkų ratelis, valsčiuje buvo penkios pradžios mokyklos.

Deja, 1933 metais Lietuvos ūkininkus užklupo ekonominė krizė, smarkiai atpigo eksportuojami produktai, sutriko ir pats eksportas. Bankrutavo pieninė, pusvelčiui buvo išparduoti įrengimai, ūkininkams reikėjo padengti bankui dar neišmokėtą paskolą, sumažinti melžiamų karvių, taip pat bekonų skaičių, nes nebuvo kur jų realizuoti. „Klaipėdos maistas“ istoriniuose šaltiniuose minimas kaip pagrindinis mėsos eksportuotojas į Didžiąją Britaniją mėsos pramonėje atsirado 1927-aisiais metais. Štai tada, 1933 metais, „Klaipėdos maistas“, turėjęs gerą reputaciją ir patyrimą, jau per pusę sumažino supirkimus, tai ūkininkui atvežus 10 bekonų, penkis reikėdavo vežti atgal. Trečdaliu sumažėjo ir supirkimo kainos. Jau buvo sunku surinkti

pinigų mokesčiams, samdiniams už jų darbą apmokėti, įrankiams ir įrengimams įsigyti. O darbo jėga Klaipėdos krašte neatpigo, nes vokiško kraujo ūkininkai iš Vokietijos gaudavo dotacijas, turėjo iš ko jiems mokėti atlyginimus, ir taip viliojo darbininkus.

Dar prieš krizę Endriejavo valsčius ir Klaipėdos apskritis suplanavo nutiesti viešelj nuo miestelio iki Judrėnų. Visiems ūkininkams, pagal žemės dydį, skyrė įrengti tam tikrą plotą darbų. Pvz., 40 ha valdantis ūkininkas turėjo nutiesti 200 metrų vieškelio, iškasti abipus jo griovius, šalikelėj pasodinti medžių (beržų ir ažuolų), privežti akmenų, o pavasariais juos nubaltinti. Visa tai atlikus, reikėjo darbus priduoti savivaldybės komisijai. Ji vertindavo, kai kam nurodydavo nurodymą papildomai pažvyruoti. Kai kuriems būdavo sunku atlikti darbus vien dėl to, kad jų ūkiai – už kelių kilometrų, atvežti žvyrą, tarkim iš Navardausko sodybos Stančaičių kaimo, būdavo sunku. Visa tai galėdavo daryti ne darbymetyje, dažnai žiemomis, išverčiant medžiagas šalikelėse, o vasaromis paskleisti ant kelio dangos – tai juk papildomi darbai. Žinoma, negalėdavo dirbti per darbymečius ūkiuose dėl to, kad reikėdavo atlikti žemės darbus, o darbo įrankiai – tai tik kastuvai, vežimai su arkliais. Žmonės vargo, neskaičiavo darbo valandų, bet nebuvo nepatenkintų, nes suprato, kad tai daro sau ir valstybės gerovei. Pamenu, ir aš pavasariais valiau mūsų kelio atkarpos griovius, kalkėmis baltindavau akmenis. Endriejavo-Juodėnų viešelis tapo labai gražus, lyg alėja, gražiausias iš visų kitų, jungiančių mus su Rietavu, Veiviržėnais, Gargždais, Kuliais. Mūsų žmonės buvo darbštūs, dvasingi.

Kiek šviesuolių, mokslo, kultūros veikėjų, kunigų, knygnešių, karių, kovotojų už savo kraštą išugdė mūsų kraštas! Apie juos jau esu pasakojęs ankstesniuose pasakojimuose, tačiau ši kartą turiu galvoje paprastus amatininkus, kalvius, ūkininkus, kurių darbai ir žygiai liko neužrašyti, nebeliko ir atmintyje. Mūsų krašte kryžiovosi priešų grobuoniškų žygių per Lietuvą keliai, visų XX amžiaus karų frontų pradžios ir pabaigos buvo čia, Endriejavo žemėje. Tai juk pasienio kraštas, niokojamas ir siaubiamas. Gal ir pasikartosiu, bet savo akimis mačiau Antrojo pasaulinio karo metu mūsų žemės niekinimą, kai buvo sovietų kariuomenės išvagoti, nuniokoti laukai, pasėliai. Tą rudenį iš gerai atrodžiusių javų beliko tik liekanos, o nuniokoti laukai matomi ir šiandien, jų nuotraukas publikavau knygoje „Endriejavo žemė“.

Jau pirmąją karo dieną Endriejavas buvo sudegintas, pelenai pavirto ištisų gatvių namai. Visi nuolat dejavo, kad pusė jų gyvenimo buvo sudeginta, visa *procią* prarijo okupantas. O Ablingą, Žvaginius sudegino kartu su žmonėmis. Grįžtant rusams 1944 metų pavasarį, fašistai ruda uniforma, vermachto rudmarškiniai, Endriejavo rytinę dalį, Kapstatų ežero pakrantės, kur Auksoro kaimas ir Klaipėdos plentas, apjuosė dviem eilėm apkasų ir prieštankinių griovių, užminavo laukus, apraizgė viela. Visi darbingi vyrai ir moterys buvo varomi prie tų darbų – apkasų kasti. Ir ne tik iš aplinkinių kaimų, bet ir gerokai iš toliau, paliekant ūkyje tik po vieną žmogų gyvuliams prižiūrėti. Bėgančius gaudė ir vežė į Vokietiją. Dirbančius maitino, apgyvendino artimiausių ūkių gyvenamuose namuose, daržinėse, klėtyse. Vokiečiai maitindavo juos kaip ir karius, bet to neužteko: žmonės silpdavo, bėgdavo iš prievartinių darbų. Tada į jų vietas atveždavo kitus, o pabėgusius gaudydavo. Visa Žemaitija plušėjo it skruzdėlynas, vokiečių prižiūrimas. Ir aš su kitais savo krašto vyrais ten dirbau su arkliais, buvau išvartytas į Rytprūsius, kur rikiavo koloną darbams Vokietijoje.

Keturis metus raudonasis ir rudasis marai niokojo Endriejavo, Veiviržėnų, Gargždų ir kitus valsčius, Klaipėdos pasienio žmones, jų žemes. Reikėjo sugebėti išlikti, o tai padaryti galėjo tik stiprios dvasios, darbingi, garbingi ir savo kraštą mylintys žmonės. Silpnesnieji palūžo. Dviejų okupantų tikslai buvo panašūs, nors taktikos skirtingos, tačiau abi tironiškos. Driekėsi sąsaja su senais laikais, per visą tūkstantmetį, kai Lietuvą norėta nukankinti, sutripyti. Bet nugalėjo tautos stiprybė, dvasios tvirtumas, noras išsaugoti lietuviybę, savo kraštą, kalbą. Niekas neskaičiavo, kiek mūsų šalis prarado savo vaikų nuo valstybės sukūrimo pradžios iki šios dienos, ar mes tik nebūsime tauta, kuri daugiausiai paaukojo savo sūnų ir dukterų ant laisvės aukuro? Rašau šituos žodžius ir krebžda mintyse išdavikiški žodžiai: ar dabartinė jauna karta, pasirenkanti emigraciją, lengvą egzistavimą supranta mūsų skaudulius?

Tarp Endriejavo ir ežero telkšojo durpynas, jį kirto Rietavo-Veiviržėnų vieškelis. Sako, kadaise juo caras važinėjęs į Pitsburgą ar Karaliaučių. Užėigose sustodavęs, Vedegėnų, Rietavo sendvarių ar Kalabibiškių dvarelio karčemoje, pačiuose Veiviržėnuose. Mano atmintyje ten dar buvo to dvarelio raudonų plytų rūmų ar kitos paskirties statinių sienų griuvėsiai, iš tų plytų kaimiečiai mūrydavosi virykles, pečius, duonkepėmis vadinamus. Tiesiant plentą, reikėjo tą durpyną sutramdyti, tai yra perkasti ir įrengti dangą, bet tas darbas tęsėsi porą metų. Pamažu buvo iškastos iš reikiamo kelio pločio durpės, o į kanalą pradėjo plūsti ežero vanduo. Jam sutramdyti, o durpes iškasti iki pat dugno, buvo, matyt, neįmanoma, tad sumanė kirsti prie ežero buvusius karklynus, krūmus, rišti į *pundus* ir kloti visu kanalo pločiu. Tuoju pat atvežamas vienkinkiais vežimais (kalamačkom) gruntas ir pilamas ant krūmų, į vietas, kurias nurodydavo meistras. Darbas buvo labai sunkus, tad prie dabartinės technikos kai kam jis tada ir neįsivaizduojamas. Juk viskas buvo atliekama tik kastuvų pagalba: ir grunto krovimas į vežimus, išvertimas iš jo, lyginimas. Vežė gruntą tos *kalamačkos*, kuriose tilpo apie 1 kubinį metrą grunto. Darbas buvo valstybės gana gerai apmokamas, tad žmonės nesiskundė. Žinoma, daugiausiai uždirbdavo vežimų ir arklių savininkai, akmeniskaldžiai. Visi jie, išskyrus inžinierius, finansininkus ir kitus tarnautojus, buvo vadinami *zimagorais*. Vyrai buvo telkiami iš visos Lietuvos, daugiausia jauni, nevedę, bet visokio plauko, tad juos taip ir praminė. Endriejavo valsčiuje jų buvo šimtai, jie nuomavusi nakvynę, kai kurie su maistu, dažniausiai pas ūkininkus, kur buvo ta paslauga pigesnė. Kiti valgė gamindavosi darbo vietoje, prie tiesiamo plento, taip pat Lengvino ir Kryževičiaus užėigose Endriejave. Sunkiausia su jais gyventi šalimai būdavo savaitgaliais, kadangi uždirbdavo vyrai net po 20 litų per dieną, tad pasigerdavo, susimušdavo ar kitaip griovė viešąją tvarką. Policija sunkiai su jais susidorodavo, tad į talką kviesdavo gretimų miestelių šaulius. Prikisdavo pažeidėjų pilną daboklę, o jie sumokėję baudas, dirbdavo toliau. Arklių savininkai būdavo tik keli, tačiau jie turėdavo jų ne po vieną, o dešimt ar daugiau. O tai jau turtas, tad juos labai saugojo. Pas ūkininkus pirko pašarą, nakčiai varydavo į ūkininkų ganyklas. Žmonės sakydavo, kad gerai uždirba, nes kitaip taip nevargtų. Gražu būdavo žiūrėti, kai išsirikiavę eile vežimai veža žvyrą, vadeliotojų raginami, jį ant kelio išverčia ir vėl grįžta tuščiomis prie pakrovimo vietos. O ten po tris vyrus su kastuvais iš abiejų pusių primeta grunto – ir pirmyn, suk tolyn, kur reikia, minutę kitą juk pailsėjai! Taip du metelius vežė ir vežė tą gruntą į durpyno kanalą, kol jis nustojo grimzdęs, tada pakėlė iki reikiamo aukščio, suplūkė, žvyravo, nuklojo

skalda – asfalto tada dar nebuvo. Kai važiuodavo automašinos, dulkių kamuoliai jas lydėdavo. Reiškia, darbas buvo atliktas gerai. Asfalto dangą uždėjo tik sovietmečiu.

Akmenskaldžių darbas buvo sunkus ir sudėtingas: ūkininkų laukuose (ar valdiškuose miškuose) sprogdindavo didelius nupirktus akmenis, paskui tie atsisėdę ant kėdučių ar akmenų kūjais smulkindavo į 3-4 cm dydžio skaldą. Ją pildavo į krūvas, kad galėtų kelių meistrai apmatuoti. Akmenskaldžiai nusidriekdavo per visą šalikelę, jų darbas nors sunkus, tačiau buvo įdomus: akmenis skaldydavo tarsi riešutus, jų batai buvo guminiiais padais, judesiai tikslūs, racionalūs. Žemaičių plentas tada buvo nenutrūksta eilė vežikų, akmenskaldžių, ruožai priklausė skirtingoms bendrovėms, rajonams. Plento statyba kainavo didelius pinigus, reikėjo gero inžinierių darbo, valdininkų pasišventimo, žmonės didžiavosi, kad kelias tarnaus ne tik jiems, bet ir jų vaikams, anūkams, jaunai mūsų valstybei. O juk tikėjimas savo jėgomis ir šalimi, kur tu gyveni, ar nėra svarbiausias elementas jausmo, kurį vadiname meile tėviškei?

PASIPRIEŠINIMAS

Už viltį ir meilę gimtajai žemei, Motinai, kuri išnešiojo, išaugino nemigo naktimis, atėjusiems okupantams ir saviesiems išdavikams jau pačioje jaunystėje tapau amžinas priešas. Nuo mažens mokiausi būti vertas lietuvių vardo, sėmiausi kario patirties, buvau Šaulių sąjungos nariu, vėliau tapau laisvės gynėju, kariu-savanoriu. Kautynėse du kartus sužeistas. Dievo Apvaizda gynė nuo priešų, tik nuo savų išdavikų nespėjo apginti. Buvau išduotas, varomas sušaudyti į mišką Endriejavo gatvėmis, kad parodyti pažįstamiems ir atsitiktiniams, kokį baisų banditą sugavo. Taip rašė ir Klaipėdos laikraščiai, mus vadino banditais. Tie kraupūs prisiminimai gyvi iki šiol, jie panašūs, kaip ir tūkstančių Laisvės gynėjų. Tos aukos neužteko: kaip esu minėjęs, prie Angaros buvo ištremtas trijų mano seserų šeimos, seni tėveliai, aštuoniasdešimtmečiai. Jie vidurio Sibire, Uuro rajono, buvo sugrūsti į tvartą su Kaulių ir Indzelių šeimomis. Brolis Stasys Ruškys medikas, Lietuvos karininkas, sukilėlis, slapta pasitraukė į Rusiją, ten dirbo gydytoju ir išliko, o vyriausios sesers Barboros Dausynienės, buvusio Endriejavo viršaičio žmonos, sūnus Benas žuvo kautynėse.

Pasaulio, Europos tautų okupantai vienas iš kito mokėsi melo, klastos ir genocido vykdymo priemonių. Ir brido per laisvas Europos, Azijos šalis skirtingais įpročiais, gyvenimo būdais, trypė mylinčius savo tėvynes, dvasinę prigimtine laisvę, „vadavo“ jas prisidengę dieviškąja Stalino saule – krauju, ugnimi. Lietuva per tūkstantmetį laisvę mylinčių bočių, o paskutiniame šimtmetyje ir brolių prūsų, sunaikintų mūsų pasienyje per du pasaulinius karus trimis frontais, vis buvo trypiami, deginami, žudomi, o mūsų Laisvės troškimas vis gyvas, nes Laisvė – nenugalima.

Sovietinis bolševizmas, remiamas sąjungininkų ginklais ir maistu, 1944 metų pavasarį Lietuva per Vilnių, Raseinius, Klaipėdą, trijų frontų smūgiais, buvo „laisvinama“ iš fašizmo. Per dienas-naktis traukėsi iš Lietuvos į Vakarus žmonės su mažais vaikais aplipę vokiečių mašinas, bėgo arklių traukiamais vežimais, jaunesni – dviračiais; vermachtas varėsi Vokietijon išstisus kolonas karvių, jaučių. Nemelžtos juodmargės baubė graudžiais balsais, viskas

atrodė siaubingai – lyg artėjanti pasaulio pabaiga. Aš, brolis Stasys, karininkas sukilėlis, Auksore užsidėjome sunkias kuprines, apkabinę pravirkdėme senelius tėvus. Tėvelis pro ašaras kalbėjo: „Jūs mūsų akių šviesa, paguoda... Žinome, kas laukia, jūsų sprendimo nedraudžiame. Atminkite – svetur laimės nerosite, kaip ir aš ten jos neradau. Telaimina jus Dievas!“ Mamytė užkabino po rožančių: „Melskitės. Marija Šventoji jus ir mus saugos. Mes seni, kas nutiks su mumis, mirsime savo senolių žemėje“. Skaudu benusakyti tėvų atsisveikinimo su mumis skausmą. Akyse matėme tautos tragediją, aplink kas gyva bėgančius nuo raudonojo teroro. Deja, mūsų pasitraukimas jau buvo pavėluotas. Tik vėliau iš miškais grįžusios Petronėlės Ašmontaitės pasakojimo sužinojome, kad Tilžės tiltas per Nemuną buvo rusų subombarduotas, sustabdant vermachto kareivių ir civilių bėglių pasitraukimą į Vakarus. Ten susikaupė masė, tūkstančiai žmonių, gyvulių ir technikos, rusų naikintuvai be perstojo šaudė iš kulkosvaidžių į tą minią. Kaip įmanydami žmonės kėlėsi per upę plaustais, jauni žmonės bandė perplaukti patys, kasdien naikintuvai apšaudė tą panemunę, kelius. Baisūs barbarai, kitaip nepavadinsi. Mažai kam pavyko ten likti gyviems ir pabėgti. Nemunėlis tekėjo krauju, sužeistųjų raudomis, aprašyti tą galėjo tik ten buvęs. Tik per savo amžėlį daugiau tokių žmonių neteko sutikti, iš tos kruvinos bolševikų mėsmalės, toj nelaimingoje pabėgėlių kelionėje.

Visą 1944-ųjų vasarą rusų bombonešiai vis atakavo Klaipėdą. Vokiečių priešlėktuvinė gynyba buvo dar stipri, priešinosi, tai bombas kratydavo kur papuolė – ežeran, ant sodybų. Klaipėda ir Liepoja buvo apsuptos visą rudenį, iki šventų Kalėdų, užnugaryje, Endriejave, „nenugalimoji“ rusų armija negalėjo pralaužti fronto. Kaimuose, taip pat ir Auksore, mano tėviškėje, ilsėjosi fronto pamaina. Kas tris paras keisdavosi pamainos, kad su naujomis jėgomis vyktų į apkasus. O pafrontės NKVD jau darbavosi – rinko Endriejavo, Gargždų, Veiviržėnų šaulius-patriotus, išdavikų išduotus. Ūkininkus vežė ir baudė be teismo – tiesiai prie *Belamor* kanalo, vergiško darbo ir lagerių mirčiai. Iš Endriejavo išvežė Kondrotą Indriliūną, pašto viršininką, Kostą Striauką, Šaulį ir kitus, slapta, naktimis išveždavo. Areštavo ir mano tėvelį Antaną Ruškį, 80-metį senuką. Dvi paras išlaikė, tardė, kur sūnus? Paleido, sakė, kad nepaliks ramybėje, jiems reikia sūnaus, kur jis? Tėvelis sakė, kad išvyko mokytis... Išstatė pasalas prie mūsų namų ir laukė manęs pareinant marškinius pasikeisti, mamos ir tėvelio išsiilgus. Aš apie tai žinojau ir namuose nesirodžiau.

1944-ųjų gruodžio pabaigoje užimama Klaipėda. NKVD skelbia vyrų iki 45 metų amžiaus mobilizaciją. Reikalavo per tris paras atvykti registruotis karo prievolei, neatvykusieji buvo laikomi dezertyrais, baudžiami karo tribunolo griežtom bausmėm. Tačiau jau niekas nelaukė ir nenorėjo eiti į žmogžudžių mėsmalę žūti, nes buvo laisvos šalies piliečiai. Pagal šaukimus atėjo vos keletas, vienus įkišo į raudonarmiečių uniformas, kiti papildė steigiamų sribų-išdavikų gretas. NKVD įsiuto, pasitelkė kariuomenę ir sribų vedami brido per kaimus gaudyti nestojusių „dezertyrų“. Vieni slėpėsi namuose, kiti išėjo į miškus, kur kūrėsi Lietuvos laisvės armijos (LLA) pasipriešinimo daliniai, vadovaujami kapitono Kazimiero Juozaičio, daug kam pažįstamo Rietave, Plungėje, Alsėdžiuose. Jis buvo ir mano pažįstamas.

Taip NKVD kariuomenė tapo užfrontės plėšikais Lietuvos kaimuose. Bėgančius šaudė, buvo nukauti keletas endriejaviškių jaunuolių – A. Strauskas, J. Petrauskas ir kiti. Mobilizacija buvo vykdoma kartu ne visoje Lietuvoje, o imama po du-tris valsčius pagal vadų

NKVD nurodymus. Matyt, tam, kad galėtų sutraukti į vieną vietą daugiau pajėgų, nes pasipriešinimas mobilizacijai ir okupantams buvo masiškas.

Pasirinkimas tebuvo toks: frontas, kalėjimas, ar kova už Laisvę. Tapau LLA dalyviu kapitono Kazimiero Juozaičio būrio J. Vaišvilo grupėje, pasirinkau slapyvardį „Klevas“. Kovos tikslas – sudrausminti sribus išdavikus, atimti jų ginklus, pasipriešinti smurtui, trėmimams. 1945 metų vasara – karo pabaiga, partizano K.Tico grupė užima Endriejavą, išvaiko sribus, paleidžia areštuotus. NKVD pasitelkia karo dalinį, košia kaimus, miškus, šaudo bėgančius, areštuoja pasislėpusius. Tačiau šis partizanų vadas buvo tolerantiškas draugams, įsiklausydavo į kaimo gyventojų nuomonę.

Ši medžiaga yra iš Tverų klebono kun. Sovos tardymo protokolo. Kunigas buvo tardomas 1950-04-13 nuo 20.30 val. iki 2.30 val. Į klausimus apie savo pusbrolio K. Kubiliaus ryšius su partizanais, jis parodė: „Kubilius pasakojo, kad 1945 m. pavasarį jis iš seminarijos kelioms dienoms nuvyko į Mižuikių k. (dabar – Kulių seniūnija – A.R.) pas seserį. Pas jį atėjo valstiečiai ir paprašė jo nueiti į „Raitinės“ mišką paprašyti partizanų būrio vadą Kostą Tica, kad partizanai nesušaudytų paimto į nelaisvę ir išsivesto į mišką Mižuikių kaimo apylinkės tarybos pirmininko. Kubilius sutiko nueiti. Vienas valstietis jį nuvedė pas partizanus. Kubilius paprašė Tico paleisti pirmininką gyvą. Ticas pažadėjo pirmininką paleisti. Vėliau taip ir padarė. Paskui tais pačiais 1945 m. valstiečių prašymu jis dar kartą lankėsi pas Tico būrio partizanus ir prašė pasigailėti ir nenušauti paimto į nelaisvę vieno Kulių valsčiaus sribo. Po kelių dienų tas sribas buvo paleistas“.

Drašą grūdino žmonių pasirinkimas, įgūdžiai savigynoje prieš plėšikaujančius raudonarmiečius, išdavystės. Dažnoje sodyboje buvo ne po vieną, o po tris ar net keturis „dezertyrus“: vyras, sūnūs, nepaklusę svetimos šalies mobilizacijai. Nežiūrint karo baigties, jau visa Lietuva, jos sūnūs kariai partizanai savo krauju gynėsi, kiekviena sodyba – sava tvirtovė su slėptuvėmis, pasiruoštu bunkeryje maistu, neprašytu skausmu, kad apsiginti negali.

1945 metų birželio 3 d. per susišaudymą su NKVD karine-čekistine Dausynų kaime pateko į apsupimą ir žuvo mano draugai, grupė Žemaičių apygardos Kardo rinktinės Kosto Ticiaus būrio kovotojai Juozas Vaišvila, partizanai Pranas Genčas, Antano Lučinskas ir kaimo gyventojas Jurgis Dirgėla. Stasiui Vaišvilai pritrūko šovinių, jis buvo suimtas. (2008 01 08 čia buvo pastatytas atminimo ženklas, autorius Romas Navickas.) Man tada kulka sužeidė šoną. Angelas Sargas supainiojo kojas, kritau duobėn nuo kulkosvaidžių serijų. Taip likau gyvas, tik nežymiai sužeistas. Suspurdėjo širdis, kad dar gyvas. Protas diktavo: „Kelkis, už ginklo, tegul nukauna! Sužeistas nepasiduok NKVD kankinimams“. Laikas ir Angelas Sargas, saugantis mano gyvybę, sekundes skaičiavo tarp kulų krušos. Kraupi naktis... Apsupo raiti čekistai, atsibeldę iš Lenkaičių kaimo. Tai pasitelktas NKVD kariuomenės rezervas krėtė kaimus, miškus nuo Rietavo, Alsėdžių, Kulių, Plungės. Paskui dvi savaites Endriejave gulėjo nukautųjų brolių partizanų kūnai. Viena iš daugelio buvo mano gimtinė, kitos – Plungės, Rietavo valsčiuose. Štai Stalgo kaimo Sungailienės šeimoje slapstėsi keturi sūnūs, keturios dukros. Jų sodyba tapo bunkeris-tvirtovė – pusė didžiulio namo. 1944 metais čia šventėme Šv. Kalėdas. Stalgo kaimas didžiulis, tarp miškų: 5 km iki Stalgėnų, 10 km mišku – Endriejavas.

Antroji Šv. Kalėdų diena yra ir Šv.Stepono kankinio diena. Stepanijai Sungailaitei tada jaučiau pirmąją meilę, bet dabar ne apie tai... Tą dieną atėjo artimieji kaimynai. Tarp jų ir endriejaviškis Vacys Tilvikas, besislapstantis pas dėdę Lapę. Tarsi likimo broliai, abu šaulių sąjungos nariai: Vacys – studentas, Vanagų organizacijos narys, vado pavaduotojas Endriejave. Vaišės, dovanos, „Dainuok, sesute lepūnėle, kolei nevaržo niekas tau dainų...“ „Dainuok, motule sengalvėle, vargai kol neslegia pečių“ ir daugybę kitų. Visi balsingi studentijos choro dainorėliai: „Oi skauda skauda kam širdelę, reikės man joti į karužėlį“.

Nuostabi mėnesiena kieme, Šv.Jurgio koplytstulpis. Bedainuojant taip suskaudo širdis, kad nors rėk ir bėk, kur akis mato. Savoj šaly nėra, sūnau, tau vietos po savo stogu. Apsikabiname su Vaclovu it maži vaikai, suvilgė skruostus ašaros, pasibučiavom ir prisiekėm, kad ginsimės, ginsime tėvų taip skaudžiai niokojamą gimtinę, jos žemę. Eime pasimelskim Šv. Jurgiui ir Steponui Kankiniui, prašydami globos ir pajautos, pagalbos nežinomom priešų žabangoms keliuose. Malda tikrai padėjo, skausmas pranyko, lyg nebūta. Sugrįžome vėl prie vaišių stalo, kurios buvo be galo prasmingos, o džiaugsmas paskutinis jaunose krūtinėse.

Kalbama, kad „Viltis – tai gyvenimas amžinybe“ . O kai po laisvą šalį nuožmiausi amžių kraugeriai it skruzdėlės ropoja, trypia tavo žemę, namus, o tu bejėgis neturi teisės gintis, esi jų priešas, krauju plūsta širdis. Tave šalina iš kruvino kelio, lieka tik miglota viltis: klaus, kur pasaulio protai, o kai ir jų nelikę?! Esi išduotas, parduotas vergas raudonajam tautų rykliui paskutinei vakarienei Jaltaje. Europoje nauja genocido okupacija. Paradoksas – visa tai darė mūs užjaučiančių rankomis. Čia pat, senolių akyse, Plungės miškus kirto raudonieji *pobediteliai*, ešelonais rąstus gabeno į Rytus raudonieji džigitai dyzeliniais *studobekeriais* vežė, gabenosi prisiplėštą Europos šalių turta, ne *palutarkom*, o jankių technika bolševikai okupavo Europos-Azijos šalis.

Sajungininkai Vakaruose sutriuškinę fašizmą, Europos tautų kraugeriu bolševizmui šimtų milijonų nekaltų žmonių žudikui, kaip broliui leido toliau žudyti Europos tautas: Baltijos šalis, Rytprūsių kraštą. Gal būt iš situacijos nežinojimo, o gal iš abejingumo. Ir tai šėtonams kaip uždelstą paliko uždelsto veikimo bombą galbūt naujam pasauliniam karui.

Lietuvos laisvės gynėjai-partizanai gynėsi visą dešimtmetį, kariavo su Rusija nepaskelbtą karą. Visoje Lietuvoje LLA Žemaičių rinktinė, kurioje ir aš buvau. Stribų ir kariuomenės apsupti vado Kazimieras Juozaičio-Meteoro bunkeryje stačia galva nuo Minijos kranto kritau tarp išplautų šakų, gavau stuburo traumą, buvau pasmerktas mirčiai, skausmų supančiotas keturias paras laukiau mirties. Trauma buvo visam gyvenimui, ją jaučiu ir dabar. Laimei, sugrįžo partizanai ir jų pagalba Plungės ligoninėje sudėtas į gipsą likau gyvas. Vos pradėjęs vaikščioti, buvau atpažintas bendraklasio stribo Liniausko, išduotas ir areštuotas. Taip prasidėjo naujos egzistencinės kovos etapas „po komunizmo saule“. Apie tai plačiau esu rašęs savo prisiminimų knygoje, tačiau kelis žodžius noriu tarti iš šioje.

Kazimieras Juozaitis-Meteoras buvo gerokai už mus vyresnis, gimė 1903 metais Marijampolės apskrities Veiverių valsčiaus Skriaudžių kaime. Lietuvos kariuomenės kapitonas. Partizanas nuo 1945 metų. Nuo 1946 metų gegužės – Šatrijos rinktinės vadas. 1947 metų balandį bandė atkurti sunaikintą Žemaičių apygardos štabą ir vadovauti apygardai, bet dėl MGB agentų išprovokuoto konflikto 1947 metų lapkritį žuvo.

Kalėjau, sugrįžęs į Lietuvą pasinėriau į darbus, 1991 metais ilgai ieškojęs suradau keturių savo kovos draugų-partizanų palaikus, reikėjo organizuoti jų perlaidojimą, vėliau išdrožti paminklinį kryžių, vis dalyvaujant jų artimiesiems, aktyvistams, lydimiems tremtinių choro. 1993 metų mano iniciatyva atrasta antra keturių 1950 metais žuvusių partizanų kapavietė, buvusi karo laikų apkasuose Pyvarų kaime. Palaikai buvo perlaidoti mūsų ir jų giminaičių iniciatyva Rietavo, Plungės kapinėse, o mano sūnėno Beno Dausyno kaulėliai atsigulė Raudondvario partizanų kapinėse. Išdrožiau jam koplytstulpį. Tremtinių choras istoriniam prisikėlime buvo maldos pagalbininkas. 1993 metais korumpuoti žemėtvarkininkai negražino, mūsų 37 ha mano Tėviškės žemę. Man tai pirmas skaudus smūgis, kai 1993 metais neatgavau tėvų žemės. Nepraradau vilties, o tėviškės žemei kapinaitėse pastačiau ornamentuotą kryžių. Auksoro kaimui atminti parašiau apibraižą „Už laiko ribos“. 2004 metais, prisimindamas jaunas dienas, Versmės leidyklos ruošiamai monografijai „Endriejovas“ (iš ciklo mūsų valsčiai) parašiau straipsnį „Žemės apdirbimo tradicijos ir įranga Endriejavo apylinkėse“. Veiklos daug ir aš dėl to tik džiaugiuosi.

PRISIMINIMAI

Leono Jarašiūno prisiminimai

Tą dieną smalsumas mane privertė sustoti Berčiūnų plente pažiūrėti „išlaisvintojų“ iš Rytų. Sustoję kareivių vairuojama amerikietiška *Studebakerio* mašina, pilna prigaudytų vyrų. Pamatę mane, kareiviai pribėgo, aprėkė, išvadino šnipu ir nuvedė į sulaikytųjų būrį. Pavyko išsiprašyti atsisveikinti su tėvais, gundžiau ir alum atsigavinti. Negaliu sau atleisti tos kvailystės visą gyvenimą. Po kelių minučių leidomės į kelią, buvome nenugalimos armijos savanoriai. Tuoj atsidūrėme Radviliškyje, kur tebeliepsnojo gaisrai. Uždarė prie stoties sandėly, įspėjo: bėgančius šaudys kaip dezertyrus, be įspėjimų. Aprengė rusiška uniforma, o po kelių dienų neveikimo atvežė šautuvų. Surikiavo, tuoj pat nuvarė prie mūrinio namo, prie jo pastatė skudurines iškamšas ir liepė šaudyti į taikinius. Tai vadinosi mokomosiomis karinės pratybomis naujokams, prieš vykstant į frontą. Jau po paros dienų naktimis prie Klaipėdos kasėme sau apkasus. Čia vyko mūšiai: vokiečiai dar turėjo parako, gynėsi iš paskutiniųjų. Priešlėktuvinė gynyba buvo tokia stipri, kad bombonešiai ne kiekvieną taikinį pasiekdavo, o bombos dažnai krisdavo ant mūsų apkasų. Tai buvo pragaras pragare. Sovietų kareivių prikimšo visą Klaipėdos kraštą. Artilerijos kanonados tęsėsi kas antra-trečia para, netrukus mūsų pulką išformavo, tad su manimi lietuvių lyg ir nebeliko, NKVD, saugojusi užnugarį, mažiau bereikėjo sekti mus už nugarų, taip „padrąsinant“. Patraukėm Rytprūsių žemėn, prie Karaliaučiaus. Visur vyko žūtbutinė kova. Vokiečių kariai laikėsi tvirtai, belaisviais jie tapodavo tik pritrūkus šovinių. Todėl puolančių gulė trigubai daugiau. Karaliaučiaus krašte gyventojų beveik nebuvo, liko daugiausia seniai ar invalidai, moterys su vaikais. Jie žiauriai kentėjo nuo užkariautojų, būdavo apiplėšinėjami, niekinami, prievartaujami įtūžusių kareivių, išmokytų neapkęsti visų. Tai buvo Sodomos ir Gomoros pragaras žemėje, kurį teko matyti, išgyventi, gyventi privertoje, slapta melsti Aukščiausiam tame „Dantės pragare“, be vilties iš jų nagų ištrūkti ir likti gyviems toje mėsmaalėje.

Visko bau jau sunku beprisiminti, menu tik svarbesnius momentus, nes tebuvo galvoje vienas tikslas – išlikti. Kraupiausias kautynės, kuriose teko dalyvauti forsuoiant Vyslą, Oderį, fašistai, vermachtas gynėsi savo žemėje gerai pasiruošę, upės tekėjo krauju, dviejų trijų atakų metu apylinkės būdavo nusėtos lavonais. Nebeužtekdamo guminių valčių. Su trečia atakos banga mūsų grupei plaukiant per upę amerikoniška valtimi, vokiečiai ją apšaudė, žuvo dešimt karių, likome gyvi dviese, plaukėme upe, kuri mus nešė visą kilometrą. Mane išgelbėjo praplaukianti kito pulko desantinė valtis, o draugas sužeistas nuskendo. Tokia kaina mokėjo bolševizmas savo ir svetimų užgrobtų šalių kariais, kaip ir aš, upių forsavime, miestų apsupimuose, atakose prieš žlungantį, išsekintą fašizmą Vokietijoje. Artėjo karo pabaiga, buvome jau tos šalies vidury.

Vieno miestelio, esančio tarp kalnų apsupty, kelias paras negalėjome įveikti vokiečių pasipriešinimo – trūko amunicijos ir maisto. Laukėme paramos, naujų jėgų ir galutinio šturmo apkasuose. Išsiėmiau nuo ant kaklo kabantį mamos rožančių, meldžiaus. Šalia buvęs rusas pasityčiojo, norėjo išplėšti rožančių ir viltį išlikti. Jam tai nepavyko – aš pasitraukiau į kitą apkaso pusę. Tuo momentu prasidėjo mūsų pozicijų vokiečių apšaudymas. Tikslus patrankos sviedinys užmušė bedievy. Padėkojau aš Marijai už savo globą, kad saugojo mane, teikė viltį išlikti tame fašizmo užkurtam pragare, kuriame verčiami žudyti tokį pat kitoje pusėje prievartą pastatytą brolių-karių. Okupuotos šalies valdžia, tokių kaip Lietuva, Lenkija, Čekija ar Vengrija, Latvija, Estija, siuntė savo vyrus į mirtį. Vokietija vos kvėpavo, nebeturėjo lėktuvų ir tankų, nebuvo sąjungininkų atakų. Gynėsi didvyriškai, iki galimybių ribų, nepasiduodami į nelaisvę, o sužvėrėję čekistai šaudė juos net iškeltomis rankomis. Tokioje mirtimi kraujuojančioje žemėje priartėjom prie netolimos Elbės upės krantų. Jau girdint sąjungininkus, apimus mūsų, gavome šiek tiek poilsio apsitvarkyti prieš persikėlimą, vadinamą forsavimą. Naktį įsivyravo kažkokia ramybė: nei šūvio, nei gaisrų nesimatė. Kritome susivynioję į mantą kaip negyvi. Pabudome gerokai saulei pakilus, kažkokia stebuklinga ramybė, kaip paprastai būna prieš audrą. Papusryčiavę kažko laukėm, bet nurodymų pasirengimui atakon nebuvo. Štabe – irgi ramybė, kokia laimė: diena be komandų, be mūsų. Neapsakomas ilgesys taikai, laisvei, gimtinei, namams, artimuotiems, tėveliams, sesėms, broliams. Norėjosi melstis ilgai ilgai. Dėkoti Šv. Marijai už globą, šią dieną, gal jau nebetoli taikos ir laisvės metas ir mūsų Nemuno šalelei? Tai buvo sapnas, blaškomo žmogaus širdy, ištroškusio šaltinio vandens.

Po dviejų parų ramybės, į kitą pusės Elbės atskubėjo amerikiečių tankai, pilnos kareivių automašinių. Mūsų štabo vadovybė, tolėliau bestovinti, ėmė šaukti „Voina končilas, ura, ura, ura!“ (Karas baigėsi, valio, valio, valio! – rusiškai) Amerikiečiai kitoje pusėje šaukė „Rus, Rus, Hitler kaput, Hitler kaput!“ (Rusai, rusai, Hitleris kapituliavo, Hitleris kapituliavo! – vokiškai). Aidėjo ginklų salvės taikai, kareiviški apsikabinimai, džiaugsmus veiduose: mes gyvi, dar gyvi! Šlovė Tau, dangau! Atrodė tikra palaima, kad nesidžiaugtų, tokių ten nebuvo. Turbūt atsiduso ir džiūgavo visas pasaulis, o labiausiai Europos šalys. Pulko virėjai virė tirštesnę košę, vadai iš kažkur atvežė po butelį degtinės dviems kareiviams, dėkodami už pergalę, prasidėjo tikra šventė. O vadams ypatinga proga: valtimis plaukė vieni pas kitus, sąjungininkus, glėbesčiavosi, tai vienoj, tai kitoj pusėj būrėsi draugėn. Taip atėjo vakaras, kūrenome laužus, o vakarienei vėl davė po buteliuką ant šilumos. Prie mūsų skyriaus laužo sėdėjome ne taip senai pažįstami paskutinio bataliono kariai: du rusai, lenkas, baltarusis ir aš, lietuvis, vyko platesnis pasikalbėjimas, kaip, iš

kur ir kaip atsidūrėme vaduotojų gretose, galvodami visi apie savo gimtines savais kriterijais. Išsakėme savo nuomonę apie karą, aukas, tėviškę. Buvome fronto draugai, kalbėjome atvirai, net nepagalvojau, kad tarp mūsų penkių buvo niekšų. Žiūrėdami, kaip sąjungininkai krykščia atplaukę valtimis vieni pas kitus per nelabai sraunią upę, matėme, kaip jankiai vis pašūkavo, butelius iškėlė: „Rus, kom, kom!“ (Rusai, čia, čia – angliškai). Prabėgo naktis, šėlsmas be miego, visa tai tęsėsi dvi dienas ir dvi naktis. Vėliau buvo karių, štabų pagerbimai, apdovanojimai bei laipsnių ordinų ir suteikimai. Trečioji naktis buvo skirta ir mano „apdovanojimui“: prikėlė vos užmigusi, nuvedė į štabo būstinę. Čekistas uždėjo antrankius, pasakė, kad už išdavystę, ir nieko daugiau, nė žodžio, už kokią, kada, kodėl? „Tam razberutsa“ (Ten išsiaiškins – rusiškai). Įgrūdo surištą du čekistai į *studobekerio* automobilio įrankių dėžę, užrakino nakčiai ir sudie Taikai, Pasauliui, Mamai...

Atsibudęs ryte įrankių dėžėje, sustingęs į kaulą ėmiau rėkti visu balsu. Buvo dar tamsu, o visi čekistai girti tebemiegojo, tad niekas manęs negirdėjo. Užkimo mano balsas, nebegalėjau išstarti nei žodžio, tik širdim ir lūpom kalbėjau maldą Švenčiausiai Mergelei Marijai, Aukščiausiojo klausiau, už ką, Viešpatie, juk nesava valia patekau į vampyro pragarą ir be reikalo į tokius pat taikinius nešaudžiau. Tik besigindamas savo gyvybę. Atleisk, jei dar gali atleisti man ir mano Tėvynei, ir tiems, kurie išėjo pas Tave ir nebesugrįš į tėviškės padangę. Jie taip kaip ir aš, gal meldė ir nenorėjo mirti. Pagaliau pabudo ir pragaro ugniakuriai, atrakino dėžę, bet mano kojos ir rankos buvo mėšlungio sutrauktos, negalėjau išsitiesti, negalėjau atsikelti iš tos dėžės. Pamatė pamėlynavusį, pagaliau iškėlė, ėmė masažuoti, davė arbatos puodelį ir dar kareiviškų pusryčių davinį „Už pergalę, taiką“. Du čekistų sargai amerikonišku *viliuku* nuvežė į nedidelį, sugriautą miestelio pakraštyje išlikusį sveiką mūrinį namą, kuriame jau buvo „nusikaltėlių: surinktų sovietų karių, patekusių į vokiečių nelaisvę. Jie buvo tapę, kaip ir aš, tėvynės išdavikais. Susodino į dengtas mašinas, kuriomis frontui vežė ginklus, o iš ten sužeistuosius, mus, „išdavikus“, link Rusijos. Taip mus gabeno laukais, suardytais bombų keliais kelias paras su mažais sustojimais buities reikalui, arbatai, kojoms atgaivinti. Buvome kruopščiai saugomi NKVD sargybinių. Pabėgimas be įspėjimo – kulka. Kas antrą dieną dar gaudavom duonos, bet paskutinėmis dienomis jos neužteko. Na, ir kareiviui fronte dažnai taip atsitikdavo: tik pirmyn, ten pavalgysim, gal apiplėšt ką galėsime... Taip nežinodami, nematydami, per kieno žemę, miestą pravažiavome ilgą kelią, spėliodami, kur gi mes esame?. Pagaliau sustojome. Kai atvėrė duris, pamatėme kažkokio miesto stotį. Spėjome, kad tai Gardinas. Išlaipinę suvarė į stoties sandėlį, kur jau tupėjo keli šimtai panašių bendrakeleivių, ir ne tik eilinių. Čia jau buvome it bičių avily: sergančių, dejuojančių, reikalaujančių maisto, vaistų, medicininės priežiūros. Bet viskas veltui: mes juk išdavikai, ir taškas. Supratome, kad nuo 1944 metų rugsėjo mėnesio Lietuvos okupacijos iki karo praėjome Lenkiją, Čekiją, Rumuniją, geležinkeliai buvo subombarduoti. Dabar mus gabeno mašinomis, Gardine pakrovė visą prekinių vagonų ešeloną tiesiai į Lubianką, jos požemių urvus, kankinimo kameras. Ten buvo naudojamos čekistų priemonės išplauti visas nepadarytas stalinizmui nuodėmes. Mačiau, kaip buvo kankinami nekalti žmonės, jaučiau, kad ir manęs tas pats laukia, tačiau netikėjau, kad ta kančia bus tokia sunki.

Berčiūnai!

Koks gražus ir mielas buvo tas kaimo vardas Aukštaitijos žemėje! Čia Aukščiausiojo valia, tėvelių meilėje buvo lemta gimti, užaugti, išmokti gyvenimo taisyklių, auginti duoną savo šeimai ir jau laisvai Tėvynei Lietuvai.

Mano atmintimi, Berčiūnuose buvo per keturiasdešimt didesnių ar mažesnių žemdirbiškų sodybų. Tarpe jų – ir nedidelis mūsų ūkelis: tėvelio 9 hektarai dirbamos, ganyklų ir miškelio palei Sonžylos upę. Žemė ribojosi su daržininkų Steponavičių, Vidugirių, Muzdeikių, Riaubų sklypais.

Sunki buvo Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo pradžia po baudžios ir karų siautėjimo. Bet buvo džiaugsminga, laisva, nevaržoma kalba, tikėjimas, dvasia. Senelių godos, jaunimo dainos, sava kalba, mokslas įkurtoji pradinė mokykla Smiltynėje, šalia upelio. Tėvelio Petro Jarašiūno ir mamos Ona Steivaitės šeimoje nuo 1922 metų augome trys vaikai: aš, Leonas ir Stasys. Tėvelio senelio brolis nepamenamais metais gyveno JAV, prieškario laikais siųsdavo mums laiškus, nuotraukų. Pasirašinėdavo keista mums pavarde *Arašiūnas*, kurią tėvelis buvo sulietuvinęs į *Jarašiūną*. Deja, ryšiai su tuo žmogumi nutrūko dar prieš karą.

Tėvelio sesuo Agnieška ištekėjo už Kasparavičiaus nuo Naujamiesčio. Mamos sesuo Adelė tapo Čepaitiene, o kita sesuo Anastazija liko netekėjusi. Adelė Čepaitienė išaugino dukrą Reginą. Mūsų dėdės broliai Juozas ir Jurgis Steiviai buvo mano bendraamžiai, kaip ir Emilija Steponavičiūtė, kiek vyresnės Katrė, Elžbieta Smilytės, Daržininkaitės, kitos jaunesnės, sunku jau beprisiminti. Jaunystė buvo nelengva, su tėveliais šeimoje reikėjo nudirbti visus žemės darbus. Paskutinais nepriklausomos Lietuvos metais dirbome Berčiūnų bažnyčios statyboje. Mama priklausė bažnyčios statybos komitetui, buvo aktyvi katalikė rėmėja, visų darbų ir renginių organizatorė. Ir mus išaugino krikščioniškoje dvasioje.

Antroji Berčiūnų kaimo istorijos atkarpa

Nežiūrim daugelio Lietuvos rusifikacijos metų, kalbos, tikėjimo, mokslo suvaržymų, ekonominių sunkumų, didelių duoklių caro išdui, žandarmerijos siautėjimų, Berčiūnų kaimo žmonėse išliko lietuviška dvasia, gyvybingumas, nors tuo metu mūsų žemė buvo dviejų karų trypta ir niokojama. Vėliau daugelis mūsų krašto vyrų savanoriais išėjo ginti pirmosios Nepriklausomybės. Istorija niekada nepamirš, kai plėšikaudamos besitraukiančių okupantų gaujos žudė Lietuvos ūkininkus, kuriems vis dar netrūko duonelės. O apsigint nuo ginkluotųjų patiems buvo nebeįmanoma. Taip teroras nusidriekė per visą Lietuvą, nuo Mažeikių iki pat Baltijos. Laimei, broliai Plechavičiai, buvę karininkai, žemaičiai, patriotai subūrė savanorius į pulkus ir pradėjo Lietuvos išlaisvinimą pačių iš abiejų okupantų atimtais ginklais, iš bolševikų geležinkelių ešelonų paimta amunicija.

Per amžinus gyvenome šalia užkariautojų iš Rytų ir Vakarų. Ir tai mums kainavo daug aukų, kraujo, ašarų... Užaugom Lietuvoje, laisvoje šalėlėje, laimingoje ir gražioje. Mes su broliuku Leonu, kaip ir mamytė, pamilome maldą ir dainą, abu baigėme pradinę mokyklą, o brolis Stasys tęsė mokslą toliau. Leonas patarnaudavo bažnyčioje šv. Mišioms. Dirbome pas tėvelius, auginome duoną ir gyvulius, kuriuos labai mylėjome, o tėvelis ypač arklius. Nebuvo jis iš didžiųjų, garbės netroško. Mes, vaikai, gavome iš tėvelio visas gerąsias savybes: tikėjimą, meilę gimtinei,

dorą, teisingumą, norą džiaugtis Tėvynės Laisve, gamtos grožiu. Užaugome Nevėžio, Sonžilos upių pakrantėse, čia bėgiojome, žaidėme žaidimus. Bet įsuko mus į save pragaro-karo mašina. Sproginių žvėžiai, žūtys, okupantai, klaikūs žodžiai, atnešantys mirtį, sugriovimai, gyvenimo bėdos. Vieno ir kito okupantų fronto grumtynėse mūsų Lietuvėlei nebuvo lengva išlikti. Anie tik plėšė, ką tik galėjo, naikino kultūrą, draudė susitikimus, suėjimus. Lietuvos ūkininkai būdavo nugyvendinti, nusiaubti, bet vėl ir vėl kėlėsi iš griuvėsių, daugelis su artimųjų, vaikų netekties skausmu, sudegintomis sodybomis. Tik žemelė likdavo ta pati...

Vokiečių okupacijos metais aš išėjau dirbti į cukraus fabriką, reikėjo reichsmarkių tėvelių ūkio atsikūrimui. Leonas dirbo su tėveliu namuose, sėjo duoną ir visa kita pragyvenimui, be to, naujieji okupantai vis didesnių duoklių reikalavo. Stasys dar mokėsi gimnazijoje... Bet artėjo baisiausia: grįžta bolševizmas, o bandymui atsilaikyti prieš jį vokiečiai gaudė vyrus į vermachto mėsmalę ir darbui į Vokietiją, visi slėpėsi kaip kas išmanė. Žmonių atmintyje besitraukiančių bolševikų-čekistų ir judų tautiečių vykdytų Panevėžio gydytojų ir fabriko darbininkų žudynių skausmas nebuvo išblėšęs, kaip ir nacių žydų naikinimas. Tai kas laukia Lietuvos, kaip elgtis jaunimui? Daugelis ruošėsi gintis ar kitaip išlikti Lietuvoje. Bet bėgo žmonės iš visos Lietuvos į Vakarų, į nežinią – į kultūringesnių okupantų žemę, o ten kaip jau bus, taip bus: ar fronto linijose žus, ar jau bombarduojant anų miestus, besitraukiančius keliuose. Vilnius, Kaunas jau bolševikų užimtas, frontas porai mėnesių sustojo prie Dubysos. Bėgo žmonės nuo bolševizmo slibino. Vieną saulėtą rytą nuo Panevėžio dardėjo jų tanketės Šiaulių, Radviliškio link. Brolis Leonas kažkur buvo dingęs. Staiga matome, du enkavedistai, jam paprašius, atsivaro Leoną į namus atsisveikinti su tėvais. Mama ėmė klykti. „Motin, neraudok, ne į kalėjimą, į kariuomenę vežam, sugrįš, reikia pribaugti fašistus, išlaisvinti Lietuvą“, – tyčiojos iš tėvų skausmo kareiviai. Mama užkabino broliui rožančių, verkdamas tepasakė: „Telaimina tave Dievas!“ Tėvukas įdėjo, ką beturėjo, į terbukę. Atsisveikinom visi su ašaromis, tarsi išlydėdami į amžinybę, iš kurios nebegrįžtama.

Taip sugrįžo nauji okupacijos metai. Vėl pradėjo žmones tremti į Sibirą. Nelaimė neaplenkė Berčiūnų mokyklos mokytojų Kasperavičių šeimos: jie su mažais vaikais tą gūdžią 1941 metų birželio 14-tos naktį iškeliavo į nežinią. Visas valsčius pasibaisėjo tokiomis represijomis, kai okupantai ne tik žalojo žmones, juos tardė, vežė, tačiau sklaidė gandus, kad patys geriausieji yra nusikaltėliai ar kokios valstybės šnipai...

Pasipriešinimo kovose

Ar begalėjo, ar begalėjo Motinų širdys beišmelst mėlynakio Dangaus bent mažiausios pagalbos savo Tėvynei Lietuvai? Jau penkti metai Lietuva tapo dviejų okupantų grobiu, plėšiama, naikinama, bet vis gyva. Mobilizuojami, grobiami rekrutai, automatai įremiant į nugarą tėvams sūnūs varomi į fronto mėsmalę užgrobti Europos. To neišvengė brolis Leonas. Kitas brolis Stasys, baigęs instituto inžinerijos fakultetą, pakeltas į karininkus, tarnavo tiltų remonto batalione Baltarusijoje. Laimės kūdikis, į fronto mėsmalę nebepateko, buvo tėvų ramstis.

Pasaulis ir Europos tautos džiaugėsi karo baigtimi, manė, kad bus Taika. Lietuva irgi tikėjo prisikėlimu, tik su didžiuliu skausmu ir abejone širdyje. Visi, kurie neatvyko mobilizuoti į sovietinę armiją, buvo paskelbti dezertyrais, kaltinami karo prievolės nevykdymu, gaudomi ir teisiami

pagal karo laiko įstatymus. Už tėvynės išdavimą. Tik niekas nepaaiškino, nuo kada okupantų šalis pavergtųjų vadinama tėvyne? Todėl daugybė berčiūniečių ir kitų kaimų vyrų išėjo į miškus, nemažai jų tapo partizanais. Vėliau su jais ir jų šeimomis buvo susidorota.

Apie brolių Leoną iš fronto nebuvo jokių žinių. Mama meldė ir dejavo, manydama, kad jis žuvo tame pragare. Verkdama meldavo Šv. Marijai: jei dar gyvas, apgink nuo pražūties! Jei gyvas, duok žinėlę, ar leisk bent sapne susapnuoti, širdies skausmą sumažink. Jei žuvęs, o Dieve, nuvesk jo vėlę į amžinąją dangaus karalystę...”

Sugrįžus okupantui, jau ne pirmus metus dirbant Panevėžio cukraus fabrike ūkio sandėlininke, dieną naktį lyg laikrodį tikėjo man nerimo siaubas. Akyse lyg veidrodyje įstrigo Panevėžy nužudytieji gydytojai. Cukraus fabrike nukankinta 12 darbuotojų. Kompartija, NKVD, čekistai ėmėsi darbo. Tuoj prasidėjo areštai tiesiog iš darbo, naktimis vežė iš namų: taip ištuštėjo fabrikas, kad jaunų vyrų, tinkamų frontui, nebeliko. Po kelių savaitių NKVD čekistų daliniai, vedami išdavikų, pažinojusių pasmerktus bendraamžius, vedė juos gaudyti. Visus, mylinčius tėvų žemę, be išeities atsidūrė miškuose, o nemažai jų tapo partizanais vos ne dešimtmetį žuvo pasipriešinime ar lageriuose.

Visa tai vyko mano akivaizdoje, tai lietė mano šeimą, kaimynus, tuos, kurie buvo priversti priešintis, kurie laukė paramos, duonos, medikamentų, viso, kas reikalinga savigynai prieš čekistų terorą. Ar aš galėjau likti nuošalyje, ar galėjau?! Užsimerkti, neprisidėti, nepadėti tautiečiams išlikti toje kovoje? Žinoma, ne! Buvau jau suaugusi mergina, branginau Laisvę, kaip žiedą, asmenybės pilnatvę, suprastu krikščionišku tikėjimu, ateities šviesia viltim ir tyra meile. Todėl ir tapau partizanų ryšininkė, visokeriopa jų pagalbininkė. Jau daug vėliau, sugrįžęs iš Gulagų buvęs mūsų kraštietis partizanas, mano bendraamžis Stasys Druseika iš Auryliškių kaimo, Naujamiesčio valsčiaus, Panevėžio apskrities, savo prisiminimuose rašė: „Man partizanaujant, priklausėme Panevėžio apygardos, kuriai vadovavo Vladas Juozokas-Petraitis, Januškos-Šepečio būriui. Tada bazavomės Spirakių, Gustonių miškuose. Eugenija Jarašiūnaitė buvo aktyvi mūsų pagalbininkė, būrio talkininkė. Parūpindavo maisto, teigdavo informaciją, surasdavo ir perduodavo mums ginklų, šovinių. Pirkdavo tvarsčių, medikamentų. Buvo drąsi ryšininkė, gabendavo paštą skyriams, perduodavo korespondenciją. Sužinoję apie jos areštą, visi kariai labai apgailėjome jos suėmimą, jos mums labai trūko...”

1945 rudenį darbe buvau iškviesta į kadrų skyrių, ten laukė du civiliai, kalbantys lietuviškai: drūti NKVD judai. Tepasakė, kad kviečia į Panevėžio vykdomąjį komitetą, melavo, žinoma, dėl akių. O man nutirpo kojos, širdis spurdėjo, blaškėsi, kol nesustojome prie raudonųjų plytų pastato – Panevėžio kalėjimo. Čia, tarp Lietuvoj Laisvės ir raudonojo čekistinio pragaro, sužlegsėjo geležiniai vartai. Kai trinktelėjo rūsio kameros durys, vienutės tamsoj nesupratau, ar tai pragaras, ar skaistykla. Tik velnių nesimatė, o gal tie ir buvo velniai, kurie atvežė, nes daugiau jų neteko matyti?

Vidurnakty nuvedė pas tardytoją ar prokurorą, nepamenu, kuris perskaitė, už ką sulaikyta, kaltinamąją aktą, kad kaltinama kaip partizanų rėmėja, ir liepė pasirašyti. Toje tamsoje prisiekiau Dievo Motinai Šv. Marijai tylėti kaip žemė, kokia bausmė ar kančia manęs belauktų. Atsisakiau pasirašyti, nes sakiu, kad tai netiesa. Žiauriai pagrasino, kad pražūsiu čia, niekada nebematysiu laisvės, o jos reikia tokiems jauniems kurti, statyti fašizmo sugriautą gyvenimą,

dėkoti Stalinui už išvadavimą, laisvę visiems, o nelakstyti po miškus su banditais. Paskui uždengęs bylos segtuvą tarsi tėviškai sako: „Pagalvok, mergužėle, gal būsi atvira, pripažinsi savo kaltę, juk tavo broliai tarnauja mūsų armijoje, nenuėjo su fašistus ar į miškus? Antraip būsi pasmerkta ir žūsi kur nors už Uralo, žemės galo...“

Baigėsi pirmoji pažintis su NKVD tarnais, vėl nuvedė apmastymams į tamsią kamara. Gal ir gerai, nes kaip kartas tenai belaukiant blogiausio sustiprėjo dvasia.

Pabundu kameroje iš miego, praveriu akis. Aplink tamsa, tik girdisi sargo žingsniai, skamba raktai. Nieks, ai nieks nežino, kiek tu čia kentėsi. Kalinio dalužė oi sunki, sunki... O mama, tėvelis, kaip jie pergyvens dukros netekimą. Juk namuose brolių nėra, jie liko vieni...

Po ilgo laukimo vėl buvau atvesta į visai kitą kamara pas uniformuotą tardytoją rusą ir vertėją budelį lietuvi. Jis žinojo apie mano šeimą, apie tuos, kurie priešinasi jiems. Sunku šiandien, po 60 metų, viską chronologiškai prisiminti, tačiau žinau, kad tada viską neigiau. Per trečią ar ketvirtą tardymą tardytojas rėkė ne lietuviškai, kad teks tave pamokyti ir sugrąžinti atmintį. Pykčio iškreiptu veidu tai siūlo padaryti vertėjui. Tas greitai iš kažkur išsitraukė lazda ir tvojo per vieną ir kitą šoną. Griebė už švarkelio atlapų, trenkė į siena. Rankomis saugojau galva, visa kruvina po baisių smūgių nugriuvau. Lūžo ranka, klykiau, kad ranką sulaužė, vadinau juos bepročiais. Tardytojas čekistas rėkė, kad *nado bylo govoritj* (Reikėjo kalbėti – rusiškai), pakėlė už kitos rankos, pašauktam prižiūrėtoju liepė nuvesti į ambulatoriją apžiūrėti ranką. Iš skausmo vos galėjau paeiti, svaigo galva, gal tas iš gailėsčio mane vedė, kad nepargriūčiau ir nereikėtų nešti. Kameroje paguldė ant suolo ir davė atsigerti. Paklausė, gal nevalgiusi, kad tokia silpna. Sakau, ne... Paskui laikė tamsioj vienutėj net nežinau kiek. Iškviesta daktarė atstatė kaulus į vieta, uždėjo gipso sutvirtinimą, davė raminančių ir leido šiek tiek pagulėti. Deja, personalas buvo nebylus, nei kas, nei kur, nei iš kur aš atgabenta ar iš kur kilusi? Gal pagalbos reiks? Kiek aprimus skausmui, sargybinis nuvedė per kiemą jau į bendrą kamara, kurioje buvo apie porą dešimčių moterų ir merginų. Čia mane pirmosios apkabino berčiūniškės Kotryna Smailytė, Kotryna Riaubienė, Genė Daržininkaitė, Janina Giedraitytė iš Upytė. Tai buvo apsikabinimas iš meilės, iš atjautos viena kitai, pastiprinimas dvasiniam žygiui į bolševikinį pragarą. Visos jau buvo pažinę čekistinę leteną, bet labai stebėjosi tokio laipsnio žiaurumu, kurs nutiko man. Keletui parų prasliskus, atsigavimus arbata ir duonos riekele, buvau vėl nuvesta į tą pačią kamara, tik egzekutoriai buvo jau kiti, švelnesni, paguodė, kad taip neturėjo būti, pati kalta, nes išvedei juos iš kantrybės. Tai gal dabar atsakysi į visus klausimus, nes mes tikrai nenorim kišti tave į lagerį, tokia jauna, šaunią mergina, sako. Į tuos kaltinimus neturėjau jokio naujo atsakymo. „O gaila, gaila, – įsmeigė jis į mane stiklines savo akis keletui minučių, pabrinkusias nuo nemigos ir alkoholio. Ir paliepė atvesti kažkokį Domininką. Atvedė dar žiauriau iškankintą jauna partizana, sumuštu mėlynu veidu. Žaizdos galvoje, ranka parišta. Klausia manęs, kaip jo pavardė, ar pažįsti jį? Atsakiau – niekur niekada nesu sutikusi nei mačiusi. „Vriot, suka“, – sako (Meluoja, kalė – rusiškai). „Tai kaip jis tave matė? Na, klok, kada ir kur ją matei?“ „Buvo gal tik panaši mergina, kartą atnešusi šviežios duonos, lašinių ir medikamentų į Spirokių mišką, mūsų buvo daug, aš į ją nežiūrėjau, buvau toli“. „Idijot prokliaty! (Prakeiktas idiotas – rusiškai), tad kas ji, Jarašiūnaitė, ar ne?“ „Ne, tada buvo kita, ne ši mergina“. „Išvest!“ Apipylė prakeiksmų banga ant jo ir mano galvos. Šį sykį manęs nebekankino, tik liepė laikyt rankas už nugaros...

Po šios akistatos turėjau su tardytojais dar trejetą pasimatymų. Kišo, skaitė Domininko „prisipažinimo“ ištraukas, išgautas po kankinimų, bet paneigtas akistatoj. Tvirtino, kad tos medžiagos ir kitų parodymų pakanka tribunolui pagal Rusijos federacijos straipsnius Nr. 58.17 ir 58.11 nuteisti dvidešimčiai metų lagerio.

Tuo bylos odisėja, neįrodžius mano nusikaltimų, baigėsi, ji buvo perduota tribunolui.

Po šitiek metų ne viskas iškilo atmintyje, sunku beprisiminti visų smulkmenų. Išlikę tik skaudžiausi momentai. Teatleidžia tie, kas vartys šituos puslapius, jei bus mano atsiminimams lemta išvysti šviesą...

Kamerose sugrūstos, kalinės viena prie kitos, normuotas vanduo, kaip ir duona. Išsiplaut ar pasikeist drabužių neįmanoma, mažai kam leidžiama susisiekti su savaisiais. Jokių pirčių ar dušų, tik 15 minučių pasivaikščiojimas aptvare, tai yra grynam ore. Praėjus porai mėnesių gipse, ėmė vis labiau ir labiau skaudėti man ranką, nebegalėjau net užmigti: paėmė didžiulė baimė, kad nedorai sujungė kaulus ir jie negyja, kad gali gangrenuoti, tad tektų ją nupjauti. Kalbėdavom rožančių tardami: „Apsaugok, Aukščiausias, jei dar gali ir esam verti bent aguonos grūdelio Tavo gerumo“. Pagaliau per vargus prisibeldžiau iki gydytojų, bet jie pažiūrėjo į gipsavimo datą ir pasakė, kad dar pora savaitių teks laukti, prieš laiką neturi teisės nuimti gipso. Patikino, kad viskas turi būti tvarkoj. Tai buvo antroji kančia nelaisvėj, o kiek jų dar bus, žinojo tik Visagalis Danguje. Juk ir Tu, Motina Šv. Marija, kentėjai dėl išduoto ir pralieto Tavo sūnaus kraujo už žmonijos nuodėmes. Meldžiau Tavęs atleidimo už nekantrumą.

Taip bėgo sunkios skausmo naktys. Po bylos užbaigimo leido ir mano mamytei atnešti man rūbus ir maisto, apsikabinti paskutinį kartą gimtosios žemės padangėje. Pamačiusi sulaužytą ranką, ji kūkčiodama verkė, negalėdama ištarti nei žodžio. Paklausiau apie brolius, jo atsakė: „Apie Leoną jokių žinių, Stasys parašė, dar gyvas, kažkur Baltarusijoje stato tiltus“.

Netrukus baigėsi rankos skausmas ir nemigo naktys. Vėl reikėjo trankyti prižiūrėtojų duris, reikalaujant gydytojo, vis neturinčio laiko apžiūrėti ranką. Pagaliau vieną dieną perkirpo gipso įtvarą, o ten – Dievulėliau! – krūvos juodnugarių kraugerių, nugraūžusios visą rankos odą bėgiojo atviroj žaizdoj, šliaužiojo net ir nubrauktos ant šalto stiklinio stalo! Nešiojome jų nemažai ir savo rūbeliuose, nes buvome nesiprausę, be jokios sanitarinės pagalbos. Gydytoja tvirtino, tokio atvejo, kaip mano, nemačiusi. Žinoma, laisvėj taip nenutinka. Plaunant ranką spiritu, širdis nebeatlaikė skausmo, nualpau. Pabudau jau padoriai sutvarstyta ranka, lyg iš Anapilio sugrįžusi. Tuo pačiu Visagalis parodė mums, Laisves vaikams, kokie okupantų kraugerių paruošti Gulagų keliai mūs laukia.

Tylios kalinių godos

Naktį gūdžią, dieną rūsčią

Kalinių kraupi dalia.

Raktai skamba, durys žvanga,

Likt laisviems čia nevalia.

Už Tėvynę ir jos laisvę

*Krauju rašo pasmerkimą,
Tenežino ir nemato,
Kur lietuvius išdangina.*

Iš tiesų, ilgai laukti nereikėjo, nors perrišinėjant ranką dar labai skaudėjo, dar labiau kankinausi, nuimant prilipusius tvarsčius. Po truputį ėmė ataugti oda. Paskutinį perrišimą padarė jau po teismo apdovanojimo (kaip partizanų ryšininkei dešimtį metų lagerių ir dar 5 metams tremties). Doktorė, matyt, jau žinojo, kad esu nuteista, kiek metų atseikėjo, kad greitai atsisveikinsiu su savo gimtuoju Panevėžiu ir siaubo rūmais Respublikos gatvėje. Su užuojauta padaršino, kad rankos kaulai atstatyti gerai, o oda ataugės nauja. Tik pusę metų teks pasisaugoti nuo sunkių daiktų kilnojimo. Sako, nežinau, ar begalėsiu kitam perrišimui išsikviesti iš tos kameros, tad duodu tau gydančio tepaliuko, kad bintas mažiau priliptų prie atvirų žaizdų, reiktų dažniau perrišinėti, bet tai ne mano valioje... Padėkojau jai iš visos širdies, o ji dar pasakė, kad esu jauna, gyvybinga, gal dešimties metų kalėti nereikės, sugrįšiu. Ji buvo gal dešimtmetį vyresnė už mane ir jiems sava, o gal prokuroro žmona? Tikėjau, kad ji neišneš kalėjimo paslapčių, kurio sienos kraujuotos, kaip ir čekistų rankos, į viešumą. Senolių sakmės mena: kai angelai, išstremti iš dangaus, pavirto velniais, žemėje gundė žmones, bet buvę dideli bailiai ir labai bijoję šviesos, tiesos ir kryžiaus. Taip likęs posakis: „Bijo, kaip velnias kryžiaus“. Jis, velnias, bijo Lietuvos Laisvės gynėjų. Šliaužė per Lietuvą lyg maras, naktimis degino sodybas, žudė laisvę mylinčias šeimas, naktimis aukas kankino kamerose, slėpė partizanų kūnus, rikiavo ešelonus, krovė žmones į vagonus. Klasta ir melas buvo šėtono darbai...

... 1946 metų vasario 16-ji. Ūžia, siaučia vėjas už grotų tamsių, liejas skausmas iš širdžių sesių jaunų. Viena gegužio naktį koloną rikiavo po balta liepa prie kalėjimo Respublikos gatvėje. Klaikus elgesys, moko rikiuotis, stumdo automatų kulbėm, kol pripildo porą vagonų. Kitos dienos pavakarę jau buvome Klaipėdoje, apgriauto namo sandėly. Ten buvo daug moterų, merginų, surinktų iš visų Lietuvos kalėjimų. Iš čia formavo vergų ir vergių ešeloną „bolševizmo statybom“, badui ir mirčiai.

Sunku po daugel dešimtmečių beprisiminti bendrakeleivius ir tas kraupias valandas, išplėstas iš jaunystės. Galvojau, kad broliai lietuviai buvo teisūs, pasirinkę kovą ir mirtį savoje žemėje, o ne vergystę, badą, nužmoginimą, ilgus ilgus metus Gulaguose. Ešelonas – tai gyvuliškas kankinimo būdas ant ratų, paros be duonos ir vandens, sustojimuose su ilgakočiais plaktukais apdaužant vagonus, ar neatplėšta lenta, skaičiavimai, ar nepabėgo vergas. Taip po pusantr mėnesio kelionių išlaipino Archangelsko šiaurinių Gulagų lagerių salyne. Jis buvo sunumeruotas: pav., mūsų: „Kolona pašto dėžutė Nr. 11“. Tai buvo vergiškas darbas akmenų ruošimo statyboms karjere, sprogdinimas, skaldymas. Kitos kolonos – anglies šachtų, namų iš akmens statybų, miškų kirtaviečių. Jų numeraciją žinojo tik valdininkai. Trejetą mūsų ešlono vagonų atvarė į veikiančią akmens skaldyklą, tą koloną Nr. 11. Skaldėm, ridenom juos prie vagonų, ten rūšiavom, turėjom savo išdirbio normą, o pagal ją ir duonos riekė, balandos kaušas. Tai beprotiškai sunkus ir ne moterims skirtas darbas, man tai buvo dar baisu dėl sužalotos rankos. Tęsėsi kova, esi nužmogintas vergas, dirbk arba mirk... Tad sugebėk, jei turi sveikatos ir vilčių, išlikti aptvare žmogumi, nes kalinių sveikata ir jaunystė krito lyg pageltę klevo lapai.

Šimtai, tūkstančiai jų neatlaikė sunkumų ir iškeliavo į amžinybę. Vėlyvas šiaurės ledynų 1948 metų pavasaris atnešė antrąją nelaimę: nuo žiauraus vėjo ar dulkių, sprogdinant akmenis, pasitiko mane ausies būgnelio uždegimas: baisus skausmas, svaigsta galva, o jokios medicininės pagalbos, tik kažkoks ploviklis. Virš mėnesio pūliavęs, ausies būgnelis užgeso. Dieve, kaip skaudu: juk atvira širdim meldžiau ir mylėjau Tėvynę, Laisvę, visa siela ir gyvenimu! Kam man siunti tokius išbandymus ir kaip man juos nugalėti?

Senoliai dažnai postringauja, kad ir pragare būna atokvėpio valandėlės, kai velniai užsnūsta! O čia jau prabėgo trys metai, kaip velniai be pasikeitimų vienus atveža, kitus išvaro, trečius į kokią prarają ar upę sumeta. Čia žemės nėra, akmenyse duobės kapui neiškasi, todėl ir kapinių nėra, kaip ir džiaugsmo valandėlių tarp monotoniškų alkio dienų. Kartą švysteli laimė: kviečia prie vartų į sargų būstinę pasimatymui. Mamytė atvažiavo! Koks džiaugsmas bus prisiliet prie motinos širdies ir jos ilgesio, pasiaukojimo, pamatyti, tarti žodelį, apkabinti, pasiguosti! Tačiau čia veikia pragaro įstatymai: pasimatymui tik 15 minučių, ir ne daugiau, nežiūrint, kad kelią iki čia mama skaičiavo paromis. Trumpas pasimylavimas, cukrelis, lašinukai, pagalvėlė, o joje paslėptas maldynėlis. Mama užkabino rožančių, pabučiavo už tėvelį: „Lietuvoje, dukrele, ir ne geriau, ūkininkus apkrovė duoklėm, varo į kolchozus, kovotojus šaudo sribai ir kariuomenė. Ūkininkus apšaukė buožėmis. Atima gyvulius, padargus, kolchoze mes beturime tik vieną karvutę, arklius jau atėmė. Kalbama apie trėmimus, Staselis dar atsiunčia pinigų, apie brolių Levuką jokių žinių, tikriausiai bus žuvęs“. Vos spėjo pasakyti, kad atvažiavo iš Berčiūnų trise: Riauba – pas žmoną, Smailys – pas dukrą, o aš – ji pas mane. Meldžiau mamytę, kad nebevažiuotų daugiau, nebevargtų, aš išgyvensiu, tikrai išgyvensiu. Tik nuslėpiau, kad nebegirdžiu viena ausim, nenorėjau jos skaudinti. Apsikabinome, pravirkome abi vaikystės ašaromis. „Genučiuk, aš tikrai nebeatvažiuosiu, nes amžius ne tas, o ir pinigėlių nebus iš kur uždirbti. Kolchoze, ar kur Sibire būsime, nežinome. Daugelis nebemiega namuose, bijo tremčių, mes irgi baimės vejami išeiname pas Čepaičius slėptis. Jie kolchoze, tad mažiau baimės...“ Skaudus išsiskyrimo apsikabinimas, kurio nei ašaromis, nei dvasios jausmais nebepakeisi. Lieka Dievo valia bei viltis, reikia užsigrūdinti, išlaukti, tikėti Aukščiausiojo globos bei laisvės!

Už 4 km nuo lagerio buvo kalkinių akmenų skaldykla-karjeras, kuriame dirbome. Atvykėliai iš Lietuvos, žinodami sovietinių pakalikų papročius ir norą parsiduoti, išdrįso juo... papirkti! Tad kartą mums netikėtai atėjo mamytė su kaimynais iš Lietuvos į karjerą pamatyti XX amžiaus pasmerktųjų katorgininkų, to bolševizmo teroro džiunglių. Žinojo, tačiau norėjo pamatyti, kaip čia it vorai jie iščiulpia gyvybes, o kaulams net kapų neranda, palieka ne žemėje. Juk visi žinojome, kad čia kapų nėra... Ir pamatė! Pamatė, kaip visose granitinio kalno terasose, aukštai ir pakrantėje, kirba it skruzdėlynas juodų vabalų griaunančių kalkakmenių uolas. Čia buvome ir mes, politinės kalinės, ir kitokiais straipsniais nuteisti įvairių tautybių žmonės: ukrainietės, lenkės, kaukazietės moterys. Grįždami pro skaldyklą, berčiūniečiai sargybai pakišo pinigėlių, todėl gavome ilgesnį pasimatymą, nes čia mus saugojo ne lagerio čekistai, o pagyvenę kareiviai, kurie nepaisė jų nurodymų. Per šį pasimatymą sužinojome daugiau apie Lietuvą, pasakojome apie mūsų tardymus ir Panevėžio kalinių utėlyną. Apie Stalino saulės, *paleckijų* kolchozini jungą, apie nesiliaujamus grasinimus, kad visi priešai bus nubausti, buožių šeimos išstremtos, o visoje Lietuvoj besipriešinantys partizanai sunaikinti. Sakė, kad daugelis Lietuvoje

palieka ūkius, namus, pasitraukia, bėga į Lenkiją, Ukrainą, mažamečius vaikus palikdami pas gimines. Taigi, sakė mamytė: baugu gyventi Lietuvoj, bet ką važiuodami ir čia pamatėme, baimė prapuolė. Grįšime su sovietinio gyvenimo realybės žinių bagažu.

Šis didžiulis artimųjų ryžtas, kelionė į šiaurės Gulagus, pasimatymai davė abipusį dvasinį peną, įkvėpė pasiryžimo, vilties išlikti beprotiškam, kruvinam okupantų bolševikų naikinamame pasaulyje. Mamytė pasakė, kad mano brolis Stasys davė pinigų jai atvažiuoti, bet prašė jam laiškų nerašyti... ir kada grįš į Lietuvą nežino...

Kasdienybė lageryje buvo niūri, sunkios dienos, maisto trūkumas, per maža norma duonos, kai nepriskaldai dviejų kubinių metrų akmenų skaldos, kuriuos vos gali pakelti. Turi priskaldyti su kūju iš didžiulių sprogmenimis atplėštų gabalų, nuristi žemėn prie geležinkelio vagonėlių, ten sukrauti vėl į rietuvę, kad išmatuotų, ir priduoti meistriui. Nėra normos, duonos perpus mažiau - tik 450 gramų. Kol dar nebuvo neišsekęs organizmas, kartais vienai kitai pavykdavo normą įvykdyti... Rašant šiuos prisiminimus, pačios išgyventus, spurda širdis iš baimės net dabar. Nė minutei inkvizitoriai kankinti nesustojo, visa Rusija buvo aptverta spygliuota viela. Kalėjo milijonai patriotų: mokslininkų, profesorių, prekybininkų, popų, žemdirbių. Iš jų tebuvo likę tik gyvastis ir kaulai su oda. Jau po Stalino mirties, 1960 metų antroje pusėje, teko būti Kazachstane, Čiurubaj-Nuros konclageryje, kuriame kartu su 12 tūkstančių Europos ir Azijos tautų politinių kalinių kalėjo ir Antanas Ruškys. Komunistai, sąjungininkų maitinami, jų aprengti, ginkluoti, įgavo jėgų, patirties, vyko pasiganyti, pasiplėšti į užgrobtas Baltijos, Balkanų šalis.

Kartais tame moterų lageryje atrodė, kad paties Belzebubo sugalvota sunaikinti švelniąją motiniškąją lytį, kad nebūtų kam gimdyti naujų okupantų priešų. Juk merginai, moteriai iš prigimties skirta auginti vaikus, nešioti ant švelniu rankų, prie mylinčios širdies kūdikėlius. Lageryje tau kasdien čekistas kartojo: imk kūjį, pleištą į savo švelnias rankas, ardyk kalkakmenių granitą. Reikia skaldos komunos statyboms, o tau - duonos normos, tai dirbk arba mirk! Taip ir ar dai tas uolas, melddamasis: „Sveika, Marija, malonės pilnoji, neapleisk šioj sunkioj valandoj!“ Skauda rankas, gelia žaizdotas kojas nuo akmenų skeveldrų. Žiūrėk, viena griūdama koją susilaužė, kitai akmenys rankos pirštus sutraiškė. Taip kasdien po keletą sužeistų reikia nešti ar vesti, nes mašinos neprivažiuoja, kanjone per aštrūs tarpekliai.

Dievulėliau, mano ranka lyg ir nieko, oda ataugo, sustiprėjo, tik normos niekada neįvykdžiau, todėl alkis labiausiai kankino, silpo organizmas. Į karjerą vis rečiau beišvarydavo, o sulaužytom rankom ar kojom moterų vis daugėjo. Kai kas net tyčia taip pasidarydavo, kad porą mėnesių į darbus nevarytų. Kraupi mintis ir man kildavo, bet maldoj nusiramindavau.

Žiemomis dar baisiau, kai naktimis sprogdintojai išsprogdavo daug granito. Atplaišos lekia žemyn, vėl ir vėl kali jas kaip genys stuobrį. Galvoji, o kad tai būtų medis, o ne akmuo, neatsimuštų taip rankelės, vis būtų lengviau, mažiau skaudėtų. Bet ir vėl rytas, vėl diena tartum sena, baisi pasaka.

Vėlei norma duonos karantininės ir priedo balandos samtis kompartinės. Nuraminame alkį. Tik signalo darban nesigirdi, nejau sargai nepabudo? Taip gera dar valandėlę pagulėti ant narų, paklajot mintimis po gimtinę, kai už spygliuotų aptvarų tiek daug žiaurumo, visokiausios niekšybės. O tu žmogus ar nebe žmogus: patepa balandos kaušu ir varo kaip gyvulį, stumdo,

muša, rankas paverčia mechanizmu dirbti darbus „komunizmo statybai“. Staiga nutraukė mintis atėjęs lagerio prižiūrėtojas, liepė susirinkti savo daiktelius į ryšulėlius ir laukti komandos.

Ilgai laukti nereikėjo. Atėjo į lagerį nauji batuoti, medaliuoti pirkliai, šaukė pavardėm iš formuliarių daugiausiai politiniais straipsniais. Surikiavo gal pora šimtų vergių, ir visi pirmyn, dar pakartojo čekistinę maldelę: „Šag na levo, šag na pravo, strelijam bez preždupreždenija!“ (Žingsnis kairėn, žingsnis dešinėn, šauname be įspėjimo – rusiškai). Žygiuojame. Pirmiausiai praėjome vietą, kur mūsų akmenėliai krosnyse tampa baltais kalkakmeniais. Balti nuo jų kaliniai ar kalinės apsirišę galvas vežė kalkakmenis karučiais, krovė į vagonus. Kelias tolimas, vos vos lingavome. Visai pavakary jau ir mus sodino į paruoštus vagonus. Ryte atidarė vagono duris, pastatė statinaitę vandens ir davė kiekvienai po kepaliuką duonos, sakydami, kad tai visai kelionei, daugiau negausite. Duona buvo gera, ne lagerinė, gal po 1,5 kg. Supratome, kad neilga kelionė. Juk nežinojome, į kur veža: tolyn į šiaurę ar atgal, nors tai ir nebuvo aktualu: kentėk, melskis ir saugok sveikatą, neprarask vilties pas Aukščiausiąjį. Po keturių ar trijų parų kelionės pagaliau atsivėrė vagono durys, iškratė it vištas iš pašiūrės sustingusiom kojom, lingavome tarp miškingų kalvų vis aukštyn ir aukštyn, be galo pavargę, išalkusios. Nešėme išniekintus kūnus į naują pragaro beprotnamį. Štai jo vartuose, apačioje, žvaigždė ir užrašas „Kolona Nr.19“, žemiau – šūkis „Daugiau medienos komunizmo statybai!“ Rusijoje nuo vakarų iki rytų naujom kolonom, lageriais, kalėjimais, smurtu, ginklais, naikino laisvę mylinčius. Traukiniais, laivais plukdė iki pat šiaurinės Naujosios žemės... Visas mūsų kančias krūvon sudėjus, dangus aptemtų!

Nepateisino viltis dėl šviesesnių mums dienų. Visur aptvarai vienodi. Vanagai taip pat raudoni. Tos kolonos visur išore vienodos, tik viduj daug kas skirtingo. Tiesa, 11-tosios kolonijos barakai matomai buvo pastatyti japonų karo belaisvių. Tarp jų – dailūs takeliai akmenukais grįsti, prie durų trijų keturių pakopų sumūryti tašytų akmenukų laiptai, kai kur ant jų šonų japoniški užrašai išlikę. Ko gero, kalkakmenių krosnis tebekūreno tame atskirame skyriuje, pakraunant ir iškraunant kvėpuojant kalkių dulkėmis. Iš tolo matėme baltus kaip Angelus ten dirbančius žmones, iki sugrauš plaučius ir pašauks anapilin Visagalis. Tikriausiai tai paskutiniai japonai. Na, o mes papildėm tą didžiulį aptvarą, įvardintą Nr. 19. Moterų buvo daug, atrodė, kad jų už aptvaro nebelikę, jos visos čia, surinktos ir uždarytos kaip priešai kenkėjai. Komunizmo įstatymuose lygybė, kadangi tai ir nesvarbu, ar vyrai, ar moterys pjaus mišką, kirs granitą, ar grauš anglis po žeme Vorkutoj. „Vsió po zakonu, vperiod v komunizm“ (Viskas pagal įstatymus, pirmyn į komunizmą – rusiškai). Taigi, ropojom į kalnus pjaut nepaliestų miškų. Šiame lageryje politinių buvo ne tiek daug. Dauguma kalėjo už įvairius pažeidimus, baustos mažesnėmis bausmėmis. Todėl didelė kalinių kaita. Čia nutrūko ryšys su pasauliu, namais, nieko nežinojom, negirdėjom. Buvo baisu, kol išmokome, kaip eglę ar kitą medį pjaunant nuleist, kad neužmuštų tavęs ar kitų. Priverstinis darbas visada alkanas, jėgų sekinimas, tad krenti kaip negyvas vakare, jauteisi laimingas sulaukęs rytojaus. Tada vėl pirmyn į kalnus, vis kilometrais ilgėjantis kelias. Miškai nuo lagerio vis tolo ir tolo, jie taip pat nenori mirti, kaip ir mes, vargdieniai, aukos. Taip toje klampynėje prabėgo dveji metai, iš tikrųjų 1950-ji baigėsi. Jau pusė kelio tarp amžinybės ir prievartinio smurto. Kasdien tave, tavo jėgas raudonasis voras po truputį čiulpia, pertempdamas iš vieno voratinklio į kitą, kol tavo kraują iščiulps iki pasėlio ir užspaus tau blakstienas svetimoje žemėje, kokioje nors tundroje žemės pakrašty. Kas atsakys tau, siela nemarioji. Kas? Kas laisvas

mintis išklausys? Gal ir Aukščiausias pamiršo, kad nelabasis tironas lipa į viršų? Negi mūsų maldos neįtikinamos, beprasmiškos?

*Todėl nebedainuoja Lietuvoj sesulės –
su rūtomis išrautos iš šaknų.*

*Po kryžiumi rasoja šlama Diemedėlis –
maldoj motulė klausosi raudos.*

*Kas atsakys, kas numaldys
Tėvynės žemėj tvyrančias žaizdas,
kovoje žuvusių sūnų ir dukrų,
Jų motinų kentėjusių kančias?*

*Naktis tyli, nuoga, be garso.
Be garso blaškos sapnuose širdis,
geidi pagauti jį nors vieną,
ką nors gal pasakys, kai praveri akis...*

Šį rytą gavau duonos papentį (garbūšką), didesnę, nes jis lengvesnis, tad nutariau pusę pasilikti pietums miške. Darbų tvarkytoja (naredčikė) atėjo į baraką: „Jarašiūnaitė, šiandien pasilik namuose“. Nutirpau, kas čia per malonę, gal vėl pasimatymas? Netikiu kad mamytė atvažiavo, nes tuos du metus nebuvo jokio ryšio su namais. Bemažstant atėjo lagerio prižiūrėtojas ir nuvedė į namelį prie vartų, kuriame laukė du malonūs civiliai. Kas jie, iš kur, neprisistatė. Patikslino pavardę, kaip jaučiuos paklausė, ką dirbu, tarytum nežino? Kur šeima, kiek brolių, seserų? Tuoj supratau, kas per paukščiai. „Kur gyvena šeima, tėvai?“ Sakau, Lietuvoje. „Ar gaunu laišku?“ „Negaunu“. „Kur broliai?“ Buvo du, sakau, tarnavo sovietų armijoje, dabar nežinau, jokių laišku nei žinių negaunu. „Mes žinome, kad tavo brolis Leonas išdavikas, šnipas. Kokiom lietuviškom organizacijom jis priklausė, ką jis veikė sovietam sugrįžus?“ Jokių organizacijų nežinau, sakau. Šaipėsi: pagalvok, pagalvok, tu gali jam padėti! „Broli Leoną 1944 metų rugsėjyje sugrįžusi raudonoji armija nugrūdo į frontą, nuo to laiko aš jo nemačiau ir jokių žinių neturiu ir nepasakysiu“. „Gaila! Gaila, veltui važiavome tokį tolimą kelią, bet ar gali parodyti savo asmeninius daiktus?“ Pasikvietė lagerio prižiūrėtoją, kuris nuvedė į rūbų saugyklą (kaptiorką). Nugirdau užpakaly čekistinius prokurorus šnabždančius tarp savęs lietuviškai, nors ir taip iš veidų ir lietuviškos, ne kariškos, aprangos buvo aišku, kad tai lietuviai judai. Gal tuometiniai čekistų rezervistai, besirūpinantys, kad kuo daugiau lietuvių patektų į konclagerius badui ir mirčiai? O gal norėjo pamatyti savo darbų rezultatų: kaip atrodo bado išsekintos jų aukos, brolių, sesių siūbuojantys skeletai? Į tokią maniau esu panaši...

Iš tikrųjų, buvau išsigandusi, kad čekistai atras mamytės rašytus laiškus į 11-tą koloną, kur ji rašė apie brolius, namus, kaimynus, ir taip pakenkti tėvelių išlikimui nuo tremties. *Kaptiorkoj* daiktai maišuose sunumeruoti, o jų saugotoja, rusų tautybės moteris, suprato, kas per kadrai reikalauja įrodymų. Tepadavė tik rūbų terbelę, o ją iškračius ir nieko neradus, paguodė:

„Nu i bednaja devčionka...” (Na ir vargana mergaitė – rusiškai). Odinės rankinės su laiškais neparodė. Buvau labai dėkinga rūbų saugotojai, kuri nuramino sielą ilgiems metams, ir kad nieko nepešė bolševikų tarnai. Galvoju, kad vargu ar galima įlysti į tų jaunų vyrų kailį, praradusių ne tik protėvių dvasią, o gal greičiau buvusių tarp proto ir beprotybės, ar galima sutapatinti jų tą inkvizicinę tarnybą su būseną? Akistatoj kolonijinio bolševizmo savo brolių, sesių, o ir visos tautos, beprotiškų pasmerkimų, nužmoginimų kankinimų badu iki mirties... kad niekada nebegrįžtum.

Sudie, 19-toji kolona

Tai buvo lyg žaibas vidur poliarinės žiemos 1950 metų pabaigoje, artėjant šv. Kalėdoms. Atvykę čekistų tarnai, kad jie buvo lietuviai nebuvo jokių abejonių, davė suprasti, jog kaip ir mane, brolių Leoną ištiko nelaimė, jis areštuotas ir nežinia kur tardomas: Maskvoje, Lietuvoje ar nežinia kur. Ir tai parodė, kaip uoliai tarnauja lietuviai judai. Sukaria tūkstančius kilometrų, kad rastų bent kokią kruopelę ar žodelį, kur kas randasi, stengėsi net kolonijų irštose rasti kabliukų, tas susitikimas gal jų dovana man: porą laisvų nuo darbo dienų, kokia varganai jiems atrodžiau. O gal tai susiję su prasidėjusiais paruošimais etapų iš mūsų 19 kolonos toliau į šiaurę, link Kolymos, Vorkutos? Rinko jaunas, sveikas, sveikais dantimis. Galop atkreipė dėmesį ir į mane, bet dėl rankos traumos ir ausies buvau tai grupei netinkama. Taip po porą vagonų išvesdavo kasdien pro vartus. Atsisveikinau su berčiūniškėm Smailyte ir Riaubiene. Sklido kalbos, kad šis lageris likviduojamas, nes jau kalnuose nutolę miškai, jau išretėję, sumenkę, netinkami kirtimui. Čia, kaip minėjau, moterys buvo įvairių tautybių, baustos įvairiais nusikaltimų straipsniais. Mūsų, politinių, buvo mažiausiai, o po savaitės, atrinko gal tris dešimtis moterų merginų ir jau iš ryto leidomės kelionėn prie senai nematyto geležinkelio, kur laukė mums skirtas vagonas. Vagonas lyg ir keleivinis, bet langai grotuoti, pritaikytas vežti mažom grupėm, trumpom kelionėm – nuo kalėjimo iki kalėjimo pervežti. Sustojome kažkokiam mieste, jokių stoties užrašų nesimatė, sargyba greitai išprašė mus iš vagono. Ilgai varė geležinkelio bėgiais, paskui dar už poros gatvių atėjome prie kalėjimo vartų. Už jų ir uždarė dveiose kamerose, kuriose buvo nyku, tamsu. Vėl kankino nerimas, ar čia įkalins iki bausmės pabaigos, ar gabens toliau? Visos buvome politinės: ukrainietės, lenkės, gal dešimt lietuvičių, latvių. Buvusiam lagery nebuvo pažįstamos. Tris paras į darbus nevarė, pailsėjome, susipažinome. Ir vėl į vagonus nuo vieno kalėjimo iki kito. Toji kelionė tęsėsi porą mėnesių. Kiek tų sustojimų buvo, kiek kalėjimų aplankėm, vargu kuri ar beprisimena. Miestų vardų nieks neminėjo, jų nematėm, o tik grotuotus langus ir pro uos prabėgančią skurdžią augmeniją.

1951 metų vasario pabaiga

Nežinai, pagal dainos žodžius, kol gyva tavo širdelė, kur tas kelelis pilkas tave nuves. Nori dainuok, nori verk. Tik mintys, tos klajūnės, pina siluetus. Metų, mėnesių, dienų, valandų virtinės, o tu tiesi rankas į saulę pro kalėjimo grotas, kurios skausmu ir prakaitu dažytos. Jauti, kad širdelė tiksi vis naujų metų laikrodžiais. Bet tavęs nėra, nėra, šiame pasaulyje viena. Tu kažkur nežinomam tironijos tinkle pakabintas pasityčiojimui, raudonojo voro žabangose. Tarsi

sakytų „Aha, tu dar gyva, gyva, matau, matau, nepamiršau, ateik arčiau, arčiau! Juk aš savo voratinkliuose turiu tokiom gražutėm geresnių vietelių...”

Ir štai traukinys tai sulėtėja, tai visai sustoja, tai važiuoja tarp vagonų eilių. Pagaliau sudūdavo ir sustojo. Šone matėsi didžiulis akmenų pastatas su užrašu, kad tai Taišeto depo, vagonų remonto dirbtuvės. Suprato mūsų galvelės, kad tai to paties vardo miestas ir stotis. Apie jo lagerius mes buvome girdėję. Išsirikiavo kareivėliai ir ėmė krapštyti mus iš vagonų, rikiuoti šalia vienas kito visą etapo koloną, kuri iš pakeliui prijungtų vagonų kalinių susidarė gana ilga – po keturis kolonoje. Skaičiavo kiekvieną vagoną atskirai, ir pirmyn į pažadėtąją žemę. Kolona buvo gana ilga, gal kelių šimtų eilių, mums taip atrodė. Vyrų kolona priekyje, moterys – per šimtą metrų atitolę. Prieš mus žygiuoja vedliai, kad tarp savęs nesusikalbėtume. (Panašios etapų kelionės aprašytos daugelyje knygų.) Aplinkui tarp miškų pilkai rausvom ir baltom keterom vingiuoja kalnai. Pagaliau beprotiškai pavargusios ir alkanos, po 2-jų parų kelionės, stovėjom jau prie vartų, kaip visur – su žvaigžde ir užrašu: „Kolonija Nr.9“. Išsekintos sukritome ant savo maišelių-rūbelių laukti kelias valandas trukšiančios kratos pagal bylos formuliarą. Buvome ne pasakų šaly, o prie naujo *žvėrinčiaus* vartų, iš kurio savo kojom ne visiems bus lemta išeiti. Bet ir tokiam pragare širdy vis dar jautiesi žmogumi, tėvelių dukra, mintys pina liūdną prisiminimų pynę, skamba močiutės, senelio dainelės. Oi varge, varge, vargeli tu mano, kada aš tave išvargsiu? Ir nebežinai ką reiškia žodžiai: vaikystė, jaunystė, neprašydusi meilė. Visa tai tartum sapnas krentančiam rūke, kuris su palengvėjimu, širdį ir kūną prisotina stiprybe dar negęstančiai dvasiai. Ir kai už tų vartų laukia naujai nutiesti voratinkliai („Ateikite, ateikite jūs, muselės!“), nežinai ir ką begalvoti po 2-jų mėnesių kelionių per kalėjimus, nuo Kolymos, Archangelsko iki Tolimųjų Rytų, Taišeto, Ozerlago kolonijų, sukorus 6 ar 8 tūkstančius kilometrų. Po varginančios kelionės norisi migyt užmigyt ir nebeatsibusti niekada...

Devintoji kolona

Pagaliau Sezamo vartai atsivėrė: iš visų aptvarų surankioti, dar čekistų nesunaikinti, išlikę komunizmo priešai – Laisvės mylėtojai, kuriais papildomos visos Ozerlago kolonijos, kad galutinai pamirštume duotą Sutvėrėjo prigimtį kraują čiulpiančių *moškų* (muselių) aptvaruose, papildėme tą minią.

Čia toks pat akmenų karjeras, su savo kūjais, pleištais ir normomis duonai bei balandai gyvybei palaikyti. Vis tik tai buvo atokvėpis, vilties žiburėlis išlikti. Iš karjero perkėlė į miško kirtavietę, kur labiau mūsų reikėjo. Tik ten pasitiko dar didesnis siurbiančių kraują muselių debesis, nuo kurių neįmanoma apsiginti: tinklelių kaliniams niekas nedavė. Ištinio veidas, apgraužtos rankos, o jos vis spiečiais atakuoja, tupia ant veido, geria kraują, skaudžiai niežti. Neapsigaubęs pečių, veido, nepavalgysi balandos, nes neužsidirbsi, tai grįždavom iš darbo sukruvintais, ištinusiais veidais. Alinantis darbas, alkis ir muselės graužė paskutines jėgas. Kad ir pramokytos, kaip pjauti ir apdoroti medieną, vežti, ridenti į štabelius-krūvas, niekada neįvykdėme normų, todėl maistas minimalus (valstybinė karantininė norma), vos gyvybei palaikyti. Bet man ir čia – viena bėda ne bėda. Leidžiant šakotą, didžiulę eglę nuo kelmo, atitrūkusi šaka trenkė per galvą, o šakele užgavo akį, sumušė ir pažeidė akies tinklainę. Jokių klinikų, gydymo priemonių, išskyrus varganą ambulatoriją temperatūrai matuoti, lageryje nebuvo. Ji tik davė klipatai keletui

mėnesių atostogas, nebevarė miško kirsti. Vėliau lagerio valdžia paskyrė man trečią invalidumo grupę. Tikinau, kad visai nematau po sužeidimo, nors šiek tiek mačiau ne tiesiai, o tik į šalį. Melavau, save vadavau nuo pražūties, velniškai norėjosi išlikti, nes tame Ozerlago voratinklyje artėjo paskirtos bausmės dešimtmetis. Keletas artimesnių merginų, baigę dešimties metų bausmę, išėjo į tariamą laisvę, tai yra į tremtį, iš ten atsiuntė laiškų su pasakojimais, kaip neša tolesnį jungą toje laisvėje! Tai buvo Ona Čiurlionytė, kompozitoriaus ir dailininko M.K. Čiurlionio dukterėčia, kita Ona – Bieliauskaitė, žymaus knygnešio Prano Bieliausko dukra iš Kėdainių rajono Šėtos miestelio.

Pagaliau atėjo ir mano saldaus žodžio Laisvė suteikimo valanda! Ir kokia tu, laisvužė, tame komunizmo kūrėjų kolonijų irštvoje? Iš visos širdies dėkoju, Dieve, Tau, kad leidai išgyventi ir išvedei iš pažemimų ir kančios kelių!" Džiaugiausi, tačiau nežinojau, kad likimas man ruošia naujus išbandymus, kad mano kančios dar nesibaigė. Išėjau nesugniuždyta, tik pažeminta, tad kūriau ateities planus, galvojau dar surasianti laimę savo iškankintai sielai ir kūnui. Skaudi praeitis blėso, džiaugiausi būsimais susitikimais su savaisiais.

Pasaulis už Sezamo vartų

Operatyvinio skyriaus palydovas atsinešė keletą bylų, maņasias atrinko ir išsivedė mane pro vartus, kur jau nebelaukė kareiviai su automatais ir šunimis. Ir kokia laimė! Lyg paukštei iš narvo paleistai įkvėpti gryno oro, išskėsti sparnelius ir skristi tolyn tolyn nuo kraupios mirties kasdienybės. Ar kas patikės, kad vėl ataugės jaunatviški sparnai, nemirtinga dvasia pakils Laisvei ilgiems dešimtmečiams, kolei pati Laisvės aušra patekės? Lydintys nuvežė į Taišeto komendantūrą, perdavė ir dingo. Čia tarsi darbo biržos paskirstymas. Mane ruošėsi nusiųsti į miškų pramonės ūkį eglių nusakinimo darbams: reikės skaptuoti kamienus, o nutekančius sakus rinkti į statines. Dieve, nutirpau iš liūdesio, kad vėl reikės grįžti į vabzdžių kraugerių karalystę, nevažiuosiu, nebent jėga nuvežtų. Kilo mintis pameluoti, kad anksčiau paleista Onutė Čiurlionytė, gyvenanti Krasnojarske ir dirbanti plytinėje, yra mano pusseserė, o aš esu invalidė, pusiau akla, sulaužyta ranka, tai be savųjų pagalbos neišsiversiu. Pasitarnavo Onutės laiškas ir turėtas jos adresas. Patikėjo, išrašė maršrutinį raštą komendantui į Krasnojarską, bilietą traukiniui.

Tai buvo laimės kibirkštėlė, nulėmusi, kad vienerius metus plytinėje formavau plytas, gavau uždarbį, lankiau dažytojų kursus, gavau kvalifikacinį pažymėjimą. Vėliau Krasnojarsko remonto valdyboje dirbau dažytojų brigadoje.

Krasnojarskas tada buvo tremtinių, politinių kalnių oazė, kur suvažiuodavo iš mirties klampynių, Laptevų jūros ledynų, rūdynių ir šachtų, druskos, aukso ir anglies kasyklų, miškų kirtaviečių kaliniai, kad susitiktų su savaisiais tremtiniais. Čia žmonės augino sparnus skrydžiui į gimtus kraštus, tai buvo paskutinis sustojimas jų lagerių ir tremčių odisėjose. Laukiau momento skristi į tėviškę ir aš.

Paukščių gimtinėn nepakilsim

Krasnojarsko MGB 1956 metais visgi pripažino, kad aš, Eugenija Jarašiūnaitė, nors ir liaudies priešė, vis dar Lietuvos pilietė. Tai mano pase patvirtino spaudu, kad visi žinotų, kur aš benuskrisčiau, kur benutūpčiau, koks paukštis esu ir iš kur atskridau. Tarsi laisva, lyg nuimta

paskutinė tremties užkarda, tačiau palikta nematoma siena, kurios nei perlipsi, nei peršoksi. Nejau nebeseks jų akys, kur aš esu, ką veikiu?..

Po beveik dvylikos metų aš jau Lietuvoje. Iš Panevėžio paukščio sparnais skrendu į gimtąjį Berčiūnų kaimą. Kas aprašys susitikimą, tėvų džiaugsmą ir ašaras, vėl visi galėsime susėsti už stalėlio prie tėvelio tradicinio alaus ašotėlio, gardžios kaimiškos duonelės, kurią jie taip sunkiai už darbdienius išsikepa?

Pirmiausiai atskubėjo brolis Leonas, gyvenęs Panevėžyje. Iš ilgesio ir džiaugsmo apsikabinome, pravirkome it maži vaikai. Tėveliams taip pat ritosi džiaugsmo ašaros. Parėmęs rankas man ant pečių, brolis žiūri į akis ir sako: „Augute, mes su tavimi širdimi vis dar tokie pat jauni, o ir dvasioje stiprūs išlikome su Aukščiausiojo palaima, nenugalėti nepalūžę. Juk nuo jaunystės mylėjome Dievą ir Tėvynę, šlovinom Juos giesmėmis ir malda“. Nutilo brolis Leonas valandėlei, mamytė jau dengė staltiesę, prikepė kiaušinienės. Vaišinomės taip gardžiai, kaip kadaise jaunystėje. Trūko tik jauniausio broliuko Staselio. Jis Klaipėdos gamykloj dirbo inžinieriumi. Tėvelis sakė, kad brolis daug jiems pagelbėjo, o kai vyko didieji šeimų trėmimai, nebemiegodavo namuose, trūko pragyvenimui. Vieną sekmadienį seniūnas pasakė: „Jarašiūnai, miegok namuose, jūsų neveš, sužinoję, jog sūnus karininkas, raudonojoje armijoje. Tad jus išbraukė iš tremtinių sąrašo“. Leonas ir sako tėveliui: „Čekistai karo lauke įkišę mane į Maskvos Butyrkų kalėjimo rūsius, matyt susipainiojo. Žinoma, sužinoję kad ir aš esu ne kariuomenėje, o kalėjime, būtų jau ir laipsniai negelbėję...“ Jautėme, kad ir Stasys sužinojęs tuoj atlėks iš Klaipėdos į Berčiūnus pasimatyti su savaisiais, pasivaišinti, atsigaiivinti tėvelio alučiu. Tada Leonas uždainavo kalėjimuose, tremty pasklidusią Lietuvoj partizanų dainą.

Kalnai ten dainavo, upeliai klegėjo,

Kuomet mažutėlis buvau.

Pušelės lyg rūtos siūbavo nuo vėjo

Ir kilo aukščiau vis aukščiau.

Ir aš ten blaškausi kaip sužeistas Aras

Po svetimą kraštą plakuos.

Tik vieno maldauju, o Viešpatie geras,

Leisk mirt tėviškėlės laukuos.

Leonas susijaudinęs tęsė savo fronto ir kalėjimo Butyrkose prisiminimus. Koks prakeiktas čekistų kraujo troškulys, kurie slinko fronto užnugaryje, antroj eilėj, kas turėjo šansų išlikti gyvi kautynių metu, griausmingai komanduoti „Vperiod za rordinu i Stalina“ (Pirmyn už tėvynę ir Staliną – rusiškai), tik pirmyn, veikiau žūk, bet nė žingsnio atgal... Nuo priešų ugnies mėginę atsitraukti už kokio krūmo ar kalvos, gaudavo kulką į nugarą nuo čekistų. Tai jis matęs ne kartą savo akimis.

Tie papildomi būriai buvo internacionaliniai, mišrūs, sugaudyti, kaip ir aš savo kraštuose, net nesusikalbėdavo tarpusavyje, rusų kalbos nemokėję, vos užduotį tesuprasdavę. Taip buvo jie, Europos valstybių belaisviai, čekistų varomi į bolševizmo ir fašizmo mėsmaļę. „Ne vienas, vos

pasibaigus karui, po Berlyno šturmo, kaip ir aš atsidūrėme Maskvos Butyrkų kalėjime. Už ką pakliuvau aš, kokias nuodėmes padariau, taip ir neįrodė. Kaip besistengė Lietuvos KGB, prokurorai. Ir tave, Augut, jie susirado net už Uralo žemės galo, kad rastų bent mažiausią kabliuką mane apkaltinti. Mane net metus netardė, užtat tardymo metu po kelias paras laikydavo šlapioje vienutės kameroje, kaltindami, kad aš buvęs kažkoks agentas. Nusilpusį, išsekusį, nieko įrodančio kaltę neišgavę, uždarė į rūsio kamerą, gal 20 cm vandeny. O ką galėjo išgauti, jei buvau paprastas kaimo berniokas, kokiai užsienio valstybei galėjau šnipinėti? „Skaži, priznaise...“ (Sakyk, prisipažink – rusiškai). Taip buvau pasmerktas išprotėjimui ar savižudybei.

Meldžiausi, kiek jėgų beturėjau, net nebeatmenu, kiek parų. Matomai, nebeištvėriau: atsitraukęs, kiek dar jėgų turėjau, trenkiau galvą į kameros duris. Sužabavo akyse lyg fronto ugnis. Ir, matyt, nugirdo koridoriaus sargas: ištraukė laiku, vandens neprigėrusį. Atsibudau kameroje ant gultų aprišta galva, išgirdau lyg sapne žodžius: „Duraki, kak tak možno izdevatsa nad boicom?“ (Kvailiai, kaip taip galima tyčiotis iš kareivio? – rusiškai). Gaudamas jau pilną kalinio maisto davinį, ėmiau sveikti, perkėlė į bendrą kamerą. Ten pranešė, kad byla baigta, pakišo pasirašyti teismo išvadą *Osoboje sovesčianija*, trijų čekistų pasirašytą, kad nuteistas septyniems metams lagerio. Už ką, paklausiau? Turbūt buvai agentas ir neišpirkai kaltės, neprisipažinai, už tai teismas teskyrė tokią mažą bausmę, atsakė. Vertė pasirašyti už „dovaną, kad nesušaudu“, atsakiau, sakau, nepasirašysiu, tada man atrėžė: „Tuo blogiau tau!“ Aš laisvos tautos sūnus, mane prievarta pagrobė, priverstas kovoti už bolševizmą. Kad nežuvau karo pragare, man prievarta kalėjimas, lageris, už ką! Buvau dulkelė, dingau tirono pragare“.

Tėviškėlėje vėl visa šeima

1957 metais mūsų, Jarašiūnų šeima, jau Berčiūnų kaime, jau kolchozo aptvare, tačiau jame man nei gyventi, nei dirbti nebuvo lemta. Kai jį tvėrė, varė žmones prievarta į jį, kalėjau lageriuose, smilkau tremtyje, o kai sugrįžau, irgi jiems atrodžiau pavojinga.

Dar apie brolius Leoną ir Stanislovą.

Leonas iš teismo, kurio savo akyse nė nematė, po kelių savaitių atsidūrė Uralo tarpukalnių miškų lageryje. Kalėjime dar labiau nusilpus organizmui, sirgo plaučių uždegimu, pasigavo džiova, lagery ne koks ten darbininkas buvęs, o banguojant temperatūrai, kovojant organizmui su mirtimi, dažnai į mišką nebevarydavo. Leonas pasakojo: „Čia nešė jungą nemažai lietuvių, tarpe jų ir kun. Petras Lygnugaris iš Žemaitijos. Jis laikydavo šv. Mišias, aš patarnaudavau joms, kaip Berčiūnuose kadaise, abu gražiais balsais, su kaliniais giedodavom giesmes. Buvo man tiesiog dvasios atgaiva, ir su liga kovoti buvo lengviau. O tai buvo tas laikotarpis, kai Lietuvos CK prokurorai tame Archangelsko voratinklyje susirado tave, ieškojo vis dar įkalčių bylai, man net nesapnuojant, kur tu, brolis, tėvai“.

Taip Leoną kankinę, pūdę Butyrkų rūsiuose, nuteisę 7 metus katorgai, saugumo atstovai vos gyvą atranda lageryje po penkių metų, su kraujuojančia tuberkulioze, pro sučiauptas lūpas atsiprašė už čekistų klaidą, o lagerio valdžia išleido Lietuvon. Be jokio žalos atlyginimo už prarastą sveikatą, be pagalbos. Leonas operuojamas, netenka vieno plaučio segmento, tampa invalidu visam likusiam gyvenimui. Tačiau tada kam tai rūpėjo, kam galima buvo apsiskusti, jei Lietuva buvo prispausta raudonųjų letenų?

Brolis Stasys buvo laimingesnis: karo metu užnugaryje remontavo kelių tiltus, pokary statė naujus, kautynių nematė. Žinojom, sakė jis tada, matėm kas darosi, kaip ešelonais iš Vakarų šalių vežė prisiplėštus gamyklų įrenginius, metalą, baldus, gyvulius, maisto produktus, įvairūs trofėjai. Turėjo brolis ir kiti jo bendraminčiai džiūgauti viršininkų akyse, keikti fašistus, arba bent būti tylūs, kaip žemė, dirbti, savo darbą statybose, kol išleido į atsargą. O juk tada buvo pats baisiausias laikas, Lietuvoje partizaninis karas, trėmimai. Išvažiavo į Klaipėdą, dirbo gelžbetonio konstrukcijų gamykloje inžinierium. Iš Klaipėdos irgi buvo formuojami tremtinių ešelonai, tad reikėjo saugotis ir bijoti, ar nepateko jis į „banditų“ šeimų narių sąrašus, ar vieną ankstų rytą prie jo namo durų nepasirodys raudonžvaigždžiai...

Nauji išsiskyrimai

Nelaukė, nepriglaudė mūsų Lietuva. Vėl mamytės, tėvelio ašaros, išsiskyrimas ir kelias „savo noru“ į tremtį. Gimtajame lizde apgodoję savo skausmus, žaizdas, išsiskyrimus, skirstėmės į darbus pelnyti sau duoną. Broliai jau dirbo, tėvelis kolchoze prižiūrėjo arklius, piemenavo, mamytė – be sveikatos, triūsė namuose. Viskas atimta, padargai, gyvuliai, palikta tik viena karvutė ir 60 arų žemės. Kaimo žemė be trąšų, nuskurdus, davė menką derlių. Jo didžiąją dalį reikėdavo pristatyti valstybei, juk valgyti norėjo ne tik kareiviai, bet saugumiečių, aktyvistų, strībų armijos. Į tą kolchozinį rojų suvarytų šeimų, o ypač su vaikais, gyvenimą reikėtų aprašyti atskirai! Ji nė ką geresnis už lagerininko...

Dar bandėme kabintis už galimybės likti Lietuvoje. Manęs pagal paso žymes nustatę politine kaline, neregistravo nei kolchoze, nei Panevėžy. Pasiūlė nešdintis į ten, iš kur atvykus, ir kuo greičiau... Pasirinkimo nebuvo, slapstytis be darbo negalėjau, nesinorėjo sėdėti tėveliams ant sprando, tad liko tik kelias į Krasnojarską. Susisiečiau su buvusia darboviete, kur dar dirbo pažįstamų lietuvių, ryžausi kelionėn atgal. Buvo be galo skaudu palikti senus tėvus, gimtinę, kurią mylėjau visa širdimi, čia užaugusi su daina, malda, tokiam savam savo mielame Berčiūnų sodžiuje! Ir be galo buvo sunku nešti okupantų beteisę, prievartą, žeminančią žmogaus prigimtinę dvasią ir laisvę, vejamai atgalios į tremtį! Tėveliai susitaikė mintim sakydami: „Vaikeli, esi suaugusi, daryk, kaip išmanai, o mes tikėsime ir lauksime tavęs vėl sugrįžtant...“

Štai vėl Krasnojarskas, neramaus Jenisiejaus sūnus.

Tylus jis, aušrai nepabudus, keliais vergovės jis garsus.

Salelė Lietuvos, gyvosios dvasios žiburiai,

Ir Jenisiejaus rūsčiuose krantuos jis įsišviečia –

Dainoj, maldoj gyvena kaliniai ir tremtiniai.

Čia toliau bėgo mano dienos, mėnesiai. Tarp daugelio žmonių čia sutikau tautiečių ir savo gyvenimo draugą, kalinį, laisvės gynėją Antaną Ruškį, prisiminimų, poezijos knygų autorių. Ir vos tik vyrui panaikino tremtį 1962 metais, po 18 metų Gulagų išvykome į gimtinę. Manėme, kad šitiek metų prabėgo, gal Lietuva jau kita, gal ji supras mūsų kančias. Bet čia vėl ta pati Lietuvos čekistinė maldelė: neregistruoja, veja atgal savi judai. Metus gyvenome nelegaliai, iš santaupų, kol pagaliau buvome priregistruoti, gavome darbą.

Tėveliai ir brolis Leonas išėjo amžinybėn, nesulaukę Nepriklausomybės. Mes su broliu Stasiu sulaukėme Atgimimo. Jis mirė 2007 metais. Aš be sveikatos gyvenu Raudondvaryje, toli nuo savo gimtųjų Berčiūnų. Kamuoja lageriuose gauti sužeidimai ir naujos ligos, tačiau esu tvirta ir savo likimo dėl man padarytų skriaudų nekaltinu.